

Wojciech Tabaczyński

Formalna struktura osobowości w świetle teorii warstw psychicznych H. Rempleina

Studia Theologica Varsaviensia 8/1, 213-266

1970

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. WOJCIECH TABACZYŃSKI

FORMALNA STRUKTURA OSOBOWOŚCI W ŚWIETLE TEORII WARSTW PSYCHICZNYCH H. REMPLEINA

Treść: I. Formalna struktura osobowości w opisie analitycznym.
II. Formalna struktura osobowości w opisie syntetycznym.

Rozwój badań naukowych w psychologii zaznaczył się dopiero na przestrzeni stu lat ostatnich. Naukowe badania psychologiczne przez szereg dziesiątków lat, idąc za wzorem nauk przyrodniczych, zajmowały się wyłącznie obserwacją i opracowywaniem ogólnych zjawisk psychicznych. Klasycznym przedstawicielem i jednym z głównych twórców tak właśnie rozumianej psychologii był wielki badacz niemiecki, W u n d t.

Od początków XX-go wieku zaczęła się jednak ujawniać w psychologii tendencja do całościowego ujmowania osobowości ludzkiej. Znalazło to swój wyraz m. in. w powstaniu filozoficznej teorii osobowości W. S t e r n a, a potem P e t e r s a¹. Z potrzeby całościowego traktowania osobowości zrodziła się także odmienna od psychologii Wundta tzw. psychologia medyczna. Z jej kręgu wyłoniły się potem tzw. psychologia głębi reprezentowana przez znanych uczonych austriackich, F r e u d a i A d l e r a, a także różnego rodzaju typologie

¹ Por. H. v. B r a c k e n, *Deutsche Persönlichkeitstheorie im XX Jahrhundert*. W: *Perspektiven der Persönlichkeitstheorie*, Bern und Stuttgart 1959, 67.

osobowości. Równocześnie rozwinęła się zwłaszcza pod wpływem Klagesa całościowo nastawiona gałąź psychologii zwana charakterologią².

Najbardziej może dojrzałym owocem tendencji do stworzenia całościowej psychologii człowieka jest powstała w Niemczech w latach trzydziestych obecnego stulecia teoria warstw psychicznych (*Schichtentheorie*). Teoria ta, mając swój pierwowzór już w koncepcjach Arystotelesa (rozdzielającego w osobie ludzkiej pomiędzy soma, psyche i nous)³, stanowi próbę syntezy wyników badań różnych kierunków psychologii pracujących w oparciu o metodę eksperymentalną względnie fenomenologiczną⁴. Do jej przesłanek genetycznych należą wymienione wyżej kierunki psychologiczne a zwłaszcza psychologia postaci, psychologia głębi, psychologia porównawcza, a nadto fenomenologia przeżyć wartości, fizjologia i morfologia mózgu oraz koncepcje filozoficzne N. Hartmanna na temat warstwowej struktury bytu⁵.

Psychologiczna teoria warstw ukazała się na widowni naukowej w sposób wyraźny w r. 1938, dzięki opublikowaniu wtedy jednocześnie dwu prac, których autorami byli znani psycholodzy niemieccy, Rothacker⁶ i Lersch⁷.

Teoria warstw psychicznych doszła do swego rozkwitu po drugiej wojnie światowej i obecnie może być uznana za jedną z najbardziej dojrzałych i uzasadnionych teorii osobowości w obrębie psychologii o zakresie światowym⁸.

² Por. L. Klages, *Grundlagen der Charakterkunde*, Bonn 1951.

³ Por. J. Pieter, *Historia psychologii w zarysie*, Katowice, 1958, 36, a także W. Tatarzkiewicz, *Historia filozofii*, Warszawa 1947, I, 146.

⁴ Por. H. v. Bracken, *Deutsche Persönlichkeitstheorie im XX Jahrhundert*. W: *Perspektiven der Persönlichkeitstheorie*, dz. cyt. 73 ns.

⁵ Tamże, 75. Por. także A. R. Gilbert, *Das Schichtenmodell der Persönlichkeit*. W: *Perspektiven der Persönlichkeitstheorie*, dz. cyt., 192 ns.; a nadto Ph. Lersch, *Schichten der Seele*, W: *Perspektiven der Persönlichkeitstheorie*, dz. cyt., 174, ns.

⁶ E. Rothacker, *Die Schichten der Persönlichkeit*, Leipzig 1938.

⁷ Ph. Lersch, *Der Aufbau des Charakters*, Leipzig 1938.

⁸ Por. H. v. Bracken, *Deutsche Persönlichkeitstheorie im XX Jahrhundert*, art. cyt., 75, nadto G. W. Allport, *Europäische und amerika-*

Teoria ta ujmuje osobowość ludzką jako żywą całość złożoną jednak z dwu zasadniczych warstw psychicznych. Pierwsza warstwa psychiczna składa się ze spontanicznych dążeń i uczuć nie zorganizowanych jeszcze przez świadomy czynnik refleksyjnego poznania i woli (warstwę tę L e r s c h nazywa sferą endotymną osobowości, *endothymner Grund*). Drugą natomiast warstwę psychiczną tworzy refleksyjne poznanie i od niego ściśle zależne działanie woli nadające w myśl określonych kryteriów ład i porządek w przejawianiu się tych czy innych dążeń warstwy pierwszej (tę drugą warstwę psychiczną, wyższą i późniejszą w rozwoju osobowym człowieka tenże uczony nazywa w ogólności osobową nadbudową, *personeller Oberbau*)⁹.

Za słuszością teorii warstw szczególnie przemawiają według Lerscha następujące racje: 1. zgodność tej teorii z teorią psychologii głębi o istnieniu w życiu psychicznym człowieka dwóch sfer, a mianowicie sfery świadomości i sfery podświadomości, z których pierwsza bazuje na drugiej i pozostaje stale pod wpływem jej oddziaływania; 2. zgodność tej teorii z wynikami badań morfologii i fizjologii świadczącymi o istnieniu w morfologicznej i fizjologicznej strukturze mózgu człowieka swego rodzaju dwu warstw, a mianowicie warstwy starszej (*Stamm- oder Althirn*), z którą związane są bardziej prymitywne zjawiska życia psychicznego z dziedziny działania

nische Theorien der Persönlichkeit. W: *Perspektiven der Persönlichkeits-theorie*, dz. cyt., 13—27.

Obecnie istnieje na płaszczyźnie psychologii kilkadziesiąt mniej lub bardziej znanych teorii osobowości. Związane są one z poszczególnymi kierunkami psychologii, począwszy od psychologii postaci, poprzez psychologię głębi, behawioryzm, aż do tzw. psychologii marksistowskiej. Mnogość prób ujęcia psychologicznej struktury osobowości wskazuje na wielką żywotność tego problemu dla psychologii oraz na ogrom wysiłków, podejmowanych przez psychologów, w celu jego krytycznego rozwiązania. Por. m. in. W. S z e w c z u k, *Psychologia*, Warszawa 1966, II, 339—378, a także J. Pieter, *Nauka o osobowości*, Chowania, II (1966) 1—38.

⁹ Por. Ph. L e r s c h, *Schichten der Seele*. W: *Perspektiven der Persönlichkeitstheorie*, dz. cyt., 176 ns.

popędów i afektów; oraz warstwy młodszej (*Gross- oder Neu-hirn*), z którą wyraźnie łączą się bardziej złożone zjawiska życia psychicznego z zakresu świadomego poznania i działania woli; 3. ogólne spostrzeżenie, iż każda rzeczywistość posiada strukturę warstwową, w której warstwa wyższa opiera się na warstwie niższej i obejmuje ją swym wpływem, mając przy tym własną formę istnienia (sposrzeżenie to znalazło się m. in. u podstaw filozoficznej ontologii N. Hartmanna)¹⁰.

Do czołowych przedstawicieli teorii warstw psychicznych, idących w kierunku szczególnego uwzględniania w jej ujęciu roli przeżycia wartości, należy znany specjalista w dziedzinie psychologii rozwojowej, Remplein. Jego to właśnie gruntowna praca na temat struktury osobowości psychologicznej¹¹

¹⁰ Por. tamże, 174 ns.

O pozytywnym stanowisku krytyki naukowej tej teorii warstw psychicznych oraz do zasadniczych przesłanek jej słuszności świadczą fachowe recenzje czołowych prac Lerscha i Rothackera, stanowiących wykład tej właśnie teorii. Por. na temat pracy Lerscha, *Aufbau des Charakters* (Leipzig 1938), recenzję Schaenzle'a w *Zeitschrift für angewandte Psychologie und Charakterologie*, 57 (1939) 384 nr., nadto recenzję A. Aignera w *Archiv für die gesamte Psychologie*, 102 (1939) 586. ns., a dalej na temat pracy Rothackera, *Die Schichten der Persönlichkeit* (Leipzig 1938) recenzję Schmeinga w *Zeitschrift für angewandte Psychologie und Charakterologie*, 55 (1938) 263 ns., nadto recenzję H. Jancke'go w *Archiv für die gesamte Psychologie*, 103 (1939) 268 ns.

¹¹ H. Remplein, *Psychologie der Persönlichkeit*, München-Basel⁴, 1963.

Z uwag krytycznych na temat tej pracy na szczególne zainteresowanie zasługuje ze względu na jej znaczenie specjalistyczne recenzja zamieszczona w *Zeitschrift für Menschenkunde*, 20 (1956) 205 ns. Autor recenzji (podpisany literą W), oceniając bardzo pozytywnie pracę Rempleina, podkreśla, iż stanowi ona w swej zasadniczej części ujęcie syntetyczne w stosunku do wyników wielokierunkowych badań psychologicznych nad osobowością ludzką, opierając się przy tym głównie na osiągnięciach Klagesa i Lerscha w tej dziedzinie. Cechą znamionną dla teorii osobowości w ujęciu Rempleina jest, jak stwierdza recenzent, szczególnie uwzględnienie i wypuklenie roli przeżycia wartości w strukturze osobowości człowieka.

Por. nadto na temat pracy Rempleina uwagi recenzyjne o charakterze ogólnym S. Sieka w *Collectanea Theologica*, 3—4 (1957) 708—711.

stanowiąc ma zasadniczą podstawę w opracowaniu tematu tego artykułu.

Następujący opis formalnej struktury osobowości w świetle teorii warstw psychicznych w ujęciu Rempleina nastawiony jest najpierw na klasyfikację i analizę wyróżnionych przez niego elementów tejże struktury (I), a następnie na konieczną ich syntezę (II).

I. FORMALNA STRUKTURA OSOBOWOŚCI W OPISIE ANALITYCZNYM

Formacja struktury osobowości ludzkiej stanowi pewien charakterystyczny proces rozwojowy, który w świetle badań psychologicznych rozpoczyna się zwykle w trzecim roku życia człowieka i łączy się ściśle z powstającym u niego w tym czasie poczuciem własnej odrębności indywidualnej i odpowiedzialności¹². W procesie tym dochodzą do głosu najpierw czynniki materialne, a następnie czynniki formalne. Wśród czynników materialnych struktury osobowości można wskazać czynniki wrodzone oraz czynniki nabyte. Wśród czynników formalnych tejże struktury, które są wyłącznie nabyte, można rozróżnić czynnik konstytutywny i czynnik integralny¹³.

Paragraf pierwszy tej pracy poświęcony jest opisowi analitycznemu czynników materialnych i formalnych struktury osobowości psychologicznej.

¹² Por. H. Remplein, *Psychologie der Persönlichkeit*, dz. cyt., 33, oraz tenże *Die seeliche Entwicklung in der Kindheit und Reifezeit*, München Basel⁷ 1958, 248, a nadto S. Baley, *Zarys psychologii w związku z rozwojem psychiki dziecka*, Wrocław-Warszawa 1948, 30.

¹³ Na płaszczyźnie teorii warstw psychicznych (Remplein, Lersch) brak jest podziału struktury osobowości ściśle na jej czynniki materialne i formalne. Wyraźne dokonanie takiego podziału stanowić ma właściwość tego opracowania, uzasadnioną dążeniem do zapewnienia mu możliwie najbardziej zwartej i przejrzystej konstrukcji myślowej. To samo dążenie stanowi też rację dla wprowadzenia tu stosunkowo mało używanych określeń „czynnik konstytutywny” i „czynnik integralny”.

1. *Materialne czynniki wrodzone struktury osobowości*

Do materialnych czynników wrodzonych, które biorą udział w rozwoju osobowości, należy zaliczyć witalność, temperament i uzdolnienia.

Najbardziej elementarną warstwą w psychicznym życiu człowieka stanowią czynniki wrodzone określane ogólnie mianem witalności. Oznaczają one względnie stałą cechę osobowej siły życiowej¹⁴. Czynniki te, aczkolwiek należą do warstwy psychicznej osoby formalnej, to jednak są jak najściślej związane z jej warstwą somatyczną, gdyż stanowią przejaw zachodzących w tej właśnie warstwie procesów fizjologicznych¹⁵. W zakres witalności wchodzi następujące charakterystyczne elementy: energia życiowa, wrażliwość zmysłowa na bodźce, zasadnicze samopoczucie psychiczne, podatność na zmęczenie oraz zdolność regeneracji sił, a wreszcie popędy cielesne.

Energia życiowa oznacza owo jeszcze bezkierunkowe źródło siły, z którego czerpią swą moc wszelkie dążenia ludzkie. Energia życiowa bywa przy tym różna u różnych osób, a także u tych samych osób wykazuje wahania w zależności od wieku, stanu zdrowia, stopnia zmęczenia itp.¹⁶. Wrażliwość zmysłowa na bodźce oznacza rodzaj uczulenia podmiotu na działanie czynników pobudzających doznania zmysłowe. Uczulenie takie bywa przy tym odmienne u różnych osób i wykazuje znaczne odchylenia od normy w kierunku nadwrażliwości lub też zaniku wrażliwości. Stopień wrażliwości zmysłowej ulega obniżeniu pod wpływem przyzwyczajenia w wypadku stałego działania pewnych bodźców zmysłowych oraz pod wpływem koncentracji uwagi podmiotu na konkretnych przedmiotach¹⁷.

¹⁴ Por. H. R e m p l e i n, P.P. dz. cyt., 60.

Od tego miejsca artykułu począwszy tytuł pracy Rempleina *Psychologie der Persönlichkeit* będzie oznaczany w skrócie literami „P.P.”.

¹⁵ G. G r o s s, *Vitalität und Handschrift*, Bonn² 1950, 28, cyt. wg Rempleina. Definicję tę podziela Remplein. Por. H. R e m p l e i n, P.P., dz. cyt., 61.

¹⁶ Por. H. R e m p l e i n, P.P., dz. cyt., 61—66.

¹⁷ Por. tamże, 66—70.

Zasadnicze samopoczucie psychiczne oznacza z kolei pewien charakterystyczny nastrój psychiczny, który może być w ogólności pogodny lub smutny. Mimo że nastrój taki jest w zasadzie zjawiskiem stałym, ulega on jednak pewnym wahaniom pod wpływem przeżyć psychicznych, stanu zdrowia, stopnia zmęczenia itp. Duże odchylenia od normy pod tym względem występują w przypadkach psychopatycznych¹⁸. Stan samopoczucia psychicznego, aczkolwiek nie zalicza się jeszcze do dziedziny charakteru, ma jednak dużą doniosłość charakterologiczną¹⁹. Podatność na zmęczenie oraz szybkość regeneracji sił należą do ważnych właściwości witalnych człowieka. Stwarzają one ze względu na swoją konkretną właściwość pomoc lub też przeszkodę w dziedzinie pracy i działania podmiotu²⁰.

Do zakresu witalności wreszcie należą popędy cielesne, które działają, jak wiadomo, w dwu zasadniczych kierunkach, a mianowicie w kierunku zachowania egzystencji indywidualnej (popęd samozachowawczy) oraz w kierunku zachowania egzystencji zbiorowej (popęd rozrodczy). Popęd do zachowania egzystencji indywidualnej rozkłada się na popędy bardziej szczegółowe, jak np. popęd do życia, popęd do odżywiania się, popęd do ruchu i działania, popęd do spokoju i snu, do obrony przed niebezpieczeństwem, do wygody itp. Popęd do zachowania egzystencji zbiorowej rozkłada się także na szereg popędów szczegółowych, którym można przyznać charakter aktywny, pasywny bądź też reaktywny, czyli obronny. Popędy te mogą występować w stopniu silnym lub słabym, a w pewnych przypadkach osobowych mogą przyjmować nawet formy zwyczajne²¹.

Ogólnie można stwierdzić, iż silna witalność odznacza się: silną i stałą energią życiową, średnią wrażliwością zmysłową, stałym i umiarkowanym samopoczuciem psychicznym, powol-

¹⁸ Por. K. Schneider, *Beiträge zur Psychiatrie*, Wiesbaden 1946, 7, cyt. wg Rempleina.

¹⁹ Por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 70—75.

²⁰ Por. tamże, 75—78.

²¹ Por. tamże, 78—105.

²² Por. tamże, 105.

nym uleganiem zmęczeniu oraz szybką regeneracją sił, a wreszcie średnią a nawet dużą siłą popędów cielesnych. Słaba witalność natomiast cechuje przeciwnie: słaba i chwiejna energia życiowa, nadwrażliwość lub brak wrażliwości zmysłowej, depresyjne samopoczucie psychiczne, szybkie uleganie zmęczeniu i powolna regeneracja sił, a wreszcie słabe popędy cielesne. Zarówno silna jak też słaba witalność ma dla powstania formalnej struktury osobowości swoje pozytywne i negatywne strony. Ogólnie można jednak silną witalność uznać za bardziej korzystną dla rozwoju osobowości, niż witalność słabą²².

Wśród materialnych czynników wrodzonych struktury osobowości na drugim miejscu można wymienić temperament. Pojęcie temperamentu jest, jak wiadomo, bardzo stare, sięga bowiem czasów starożytności²³. Pod pojęciem temperamentu należy rozumieć, w świetle współczesnych jego definicji psychologicznych, względnie stałą, osobową barwę oraz formę przeżyć, a nadto osobowy sposób reakcji i ruchu²⁴.

Osobowa barwa przeżyć, o której jest mowa w powyższej definicji, oznacza nastrój, jaki towarzyszy przeżyciom. Rodzaj nastroju, który łączy się z przeżyciami, nie jest przy tym czymś przypadkowym. Zależy on bowiem częściowo od czynników somatycznych, a częściowo od czynników duchowych. Podstawą nastroju jest, należące do witalności i wpływające z warstwy somatycznej, zasadnicze samopoczucie psychiczne. Nastrój opiera się w pewnym stopniu na tym właśnie samopoczuciu witalnym, ale normalnie przewyższa je, a niekiedy wchodzi z nim nawet w antagonizm (np. w wypadku zmęczenia a zarazem radości z sukcesu). Można mówić jednak o zasadniczym nastroju życiowym u poszczególnych osób stanowiącym znamienne dla ich psychiki, mimo zachodzących w nim wahań, tonację uczuciową²⁵.

²³ Por. tamże, 429.

²⁴ Por. tamże, 107. Por. także Ph. Lersch, *Aufbau der Person*, dz. cyt., 304—321.

²⁵ Por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 107—115.

Forma przeżyć obejmuje z kolei takie cechy psychiczne jak wrażliwość uczuciową, intensywność i głębię przeżyć, a wreszcie trwałość przeżyć i formę przejawiania się uczuć. Wrażliwość uczuciowa spotykana u poszczególnych osób bywa różna, wielka lub mała, a w związku z tym różna także bywa uległość tych osób na wpływy zewnętrzne. Niezależnie od wrażliwości uczuciowej występuje intensywność przeżyć, która nie zawsze znajduje się z nią w harmonii. Głębia przeżyć oznacza daleki stopień, w jakim przeżycie ogarnia samo centrum osobowości. Pod względem uzdolnienia do głębi przeżyć można stwierdzić przy tym znaczne różnice pomiędzy poszczególnymi osobami²⁶.

Osobowy sposób reakcji i ruchu wreszcie obejmuje, zgodnie z podaną wyżej definicją, tempo reakcji i ruchu, dalek moc i trwałość tej reakcji oraz formę ruchów, która zależy w dużej mierze od konkretnych sytuacji życiowych podmiotu i od rodzaju spełnianych przez niego czynności. Wymienione tempo reakcji i ruchu jest czynnikiem znamionym dla poszczególnych osób i łączy się z ich ogólnym tempem psychicznym. W dziedzinie tempa reakcji i ruchu obok cechy specyficznej dla temperamentu, jaką jest uwrażliwienie uczuciowe, występują nadto inne cechy należące do dziedziny witalności, jak np. siła, trwałość i równomierność działania energii. Tempo osobowe, jak wykazują badania, zależne jest od wieku i płci. Szybkie czy też powolne tempo osobowe wpływa przy tym wyraźnie na wolę podmiotu i sposób jego działania²⁷.

Ogólnie można stwierdzić, że osobę o silnym temperamencie cechują: stały, pogodny, a nawet podniosły nastrój, nadto silne, głębokie, trwałe i równomierne przeżycia, a wreszcie żywa, mocna i trwała reaktywność oraz naturalność ruchów. Osobę o słabym temperamencie cechują natomiast, przeciwnie: chwiejność uczuć, nastrój przygnębienia, słabość, powierzchowność i nierównomierność przeżyć, a wreszcie powolna, słaba i krótkotrwała reakcja na bodźce, a także brak natural-

²⁶ Por. tamże, 116—124, a także Ph. Lersch, dz. cyt., 295—301.

²⁷ Por. L. Klages, *Die Grundlagen der Charakterkunde*, dz. cyt., 116 ns.

ności ruchów²⁸. Rodzaj temperamentu jest w zasadzie stałą cechą osoby formalnej i w znikomym tylko stopniu może podlegać zmianom. Ogólnie można też stwierdzić, iż silny temperament bardziej sprzyja kształceniu formalnej struktury osobowości, niż temperament słaby.

Jako trzeci materialny czynnik wrodzony w strukturze osobowości można wskazać uzdolnienia. Przez uzdolnienia rozumie się cielesne i psychiczno-duchowe środki, jakimi posługuje się osoba ludzka w swym działaniu²⁹. Każde działanie osobowe zależy bowiem nie tylko od swej pobudki, ale zależy także w dużym stopniu od uzdolnień, jakimi dysponuje dana osoba w stosunku do podjętego działania. Wśród ludzi zachodzą znaczne różnice w dziedzinie uzdolnień pod względem ich rodzaju i stopnia.

Uzdolnienia ze względu na ich rodzaj można podzielić następująco: po pierwsze, na ogólne cielesno-psychiczne podstawy uzdolnień (jak np. sprawność zmysłów, dyspozycje ruchowe), po drugie, na ogólnoduchowe uzdolnienia (jak np. pamięć, wyobraźnia, inteligencja), po trzecie, na specyficzne i złożone duchowe uzdolnienia (jak np. zdolności językowe, naukowe, artystyczne), po czwarte, na uzdolnienia uczuciowe (jak np. zdolność używania i przeżywania), po piąte, na uzdolnienia wolitywne (jak np. zdolność decyzji, samodzielność, samoopanowanie). Uzdolnienia uczuciowe i wolitywne należą do tzw. uzdolnień charakteru. One decydują także o aktualizacji pozostałych uzdolnień. W rzeczywistości w każdym działaniu ludzkim, obok pobudek (o których będzie później mowa) oraz, wymienionych wyżej, tzw. uzdolnień charakteru, dochodzą do głosu również pozostałe uzdolnienia³⁰.

Uzdolnienia można sklasyfikować także od strony poziomu ich działania. Do niedawna dzielono uzdolnienia od tej właśnie strony na uzdolnienia reproduktywne i produktywne³¹. Podział

²⁸ Por. H. R e m p l e i n, P.P., dz. cyt., 134.

²⁹ Por. tamże, 303. Por. także, Ph. L e r s c h, dz. cyt., 212.

³⁰ Por. H. R e m p l e i n, P.P., dz. cyt., 303.

³¹ Por. tamże, 304.

ten nie był jednak wyczerpujący, gdyż nie obejmował szeregu uzdolnień. W niedawnych latach opracował od strony poziomu nowy, wyczerpujący podział uzdolnień węgierski charakterolog, Révész³². Przedstawił on układ uzdolnień, obejmujący cztery ich klasy, a mianowicie: po pierwsze, uzdolnienia reproduktywne, tj. uzdolnienia do odtwarzania ludzkich prac i wyrażania swych doświadczeń w dokładny sposób; po drugie, uzdolnienia aplikatywne, tj. uzdolnienia pozwalające przyswoić sobie cudze poglądy, myśli, sposoby pracy, metody i z sensem je zużytkować, a także wg potrzeb je zmodyfikować; po trzecie, uzdolnienia interpretacyjne, tj. taki dar interpretacji dzieł innych ludzi, który pozwala obok intencji autora wyrazić także własne spojrzenie na dzieło; po czwarte, uzdolnienia produktywne, tj. zdolności do tworzenia nowych wartościowych dzieł³³.

Stopień uzdolnień może być normalny względnie pozostawać poniżej lub powyżej normy. Stan uzdolnień powyżej normy oznacza talent lub geniusz. W świetle pracy Révésza można stwierdzić, że stan normalny w zakresie uzdolnień człowieka stanowi posiadanie przez niego uzdolnień aplikatywnych oraz zaczątków uzdolnień interpretacyjnych. Uzdolnienia powyżej normy oznaczają wybitne zdolności interpretacyjne. Ich poziom decyduje o tym czy można uznać je za talent, czy też nawet za geniusz. Zdolności można w zasadzie kształcić i wychowywać za wyjątkiem zdolności uczuciowych, które nie podlegają właściwemu kształceniu³⁴.

W procesie rozwoju formalnej struktury osobowości doniosłą rolę grają przede wszystkim uzdolnienia charakteru, tj. zdolności uczuciowe i wolitywne. Ich pozytywny stan jest cenną okolicznością wewnętrzną dla rozwoju osobowości.

³² G. Révész, *Talent und Genie*, München 1952.

³³ Por. G. Révész, dz. cyt., 27 ns.

³⁴ Por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 307.

2. *Materialne czynniki nabyte struktury osobowości*

Witalność, temperament i uzdolnienia określają w pewien sposób postawę osobową człowieka, nie decydują jednak o niej w sposób istotny; rozstrzygające znaczenie dla tej postawy posiada bowiem przeżycie wartości. Człowiek zyskuje tytuł osoby w znaczeniu formalnym z chwilą, gdy motywem jego postępowania stają się wartości przeżywane przez niego w sposób nawet zupełnie subiektywny. Taki też dopiero stan psychologiczny w życiu konkretnej osoby pozwala na to, by osobie tej przyznać posiadanie charakteru, przynajmniej w znaczeniu materialnym.

Remplein, autor pracy stanowiącej podstawę dla rozwijanego tu opisu struktury osobowości, definiuje charakter człowieka jako „względnie stały czynnik osobowego dążenia, uczucia i chcenia określony przez wartości”³⁵. W definicji tej idzie przy tym nie tylko o wartości etyczne, ale o wszystkie możliwe rodzaje wartości, gdyż dla oceny struktury charakteru konkretnej osoby ważne jest jej odniesienie do wartości także innych, niż etyczne. Z tej racji też, chcąc ocenić obiektywnie charakter konkretnej osoby, należy charakter ten zbadać wszechstronnie pod kątem jego relacji do świata wartości. Chociaż wartości jako takie są niezmiennie i określone ich systemy w zasadzie są czymś stałym, to jednak konkretne odniesienia osobowe do poszczególnych systemów wartości, mimo podmiotowej aprobaty tych systemów, są zawsze nieco inne u różnych osób. Wpływają na to głównie indywidualne czynniki wrodzone i nabyte struktury osobowości.

O indywidualnych czynnikach wrodzonych struktury osobowości była już mowa wyżej. Obecnie wypada zająć się opisem indywidualnych czynników nabytych struktury osobowości oraz ich funkcją w stosunku do postawy życiowej człowieka. Do czynników tych należą w pierwszym rzędzie osobowe dą-

³⁵ *die relative Konstante des persönlichen Wertstrebens — Fühlens — Wollens*, H. Remplein, P.P., dz. cyt., 135.

żenia i uczucia spontaniczne jako materialne czynniki nabyte, a następnie osobowe dążenia i uczucia normatywne oraz wola jako formalne czynniki nabyte struktury osobowości. Kolejny odcinek artykułu poświęcony jest opisowi materialnych czynników nabytych struktury osobowości, tj. osobowych dążeń i uczuć spontanicznych.

Rozpatrując charakter człowieka od strony fenomenologicznej można stwierdzić, iż u podstaw charakteru występują świadome pobudki albo inaczej dążenia określone przez przeżycia wartości. Formalna osoba ludzka z reguły bowiem przeżywa wartości i pod wpływem takich przeżyć nastawia się na działanie. Pomiedzy popędami witalnymi a świadomymi dążeniami zachodzi przy tym istotna różnica³⁶. Popędy bowiem są to siły witalne, które należą do naturalnego wyposażenia zarówno ludzi jak i zwierząt. Kierują one swój podmiot w formie swoistej pobudliwości uczuciowej ku celom służącym zachowaniu życia. Pobudki natomiast są to indywidualnie zróżnicowane i właściwe tylko ludziom duchowe siły, które zwracają podmiot ludzki w formie duchowych poruszeń i przedstawień ku celom przynajmniej częściowo przewyższającym zachowanie życia. Układ świadomych pobudek działania jest w każdej osobowości ludzkiej mniej lub bardziej odmienny. Odmienność taką stwarza rozwój pobudek działania, który w każdej osobowości przebiega w sposób indywidualny.

System pobudek lub dążeń ludzkich opracował jako pierwszy Klages, dzieląc je pionowo na pobudki zmysłowe, osobowe i duchowe, a poziomo na pobudki samopotwierdzenia i samooddania³⁷. Ponieważ układ ten opiera się na metafizyce Klagesa, dlatego też z tej właśnie racji może być kwestionowany.

Inny podział pobudek przedstawił znany charakterolog, Pfänder. Odróżnił od pobudki refleksyjne, które kierują podmiot ludzki ku celom znajdującym się w jego własnej,

³⁶ Por. tamże, 140.

³⁷ Por. L. Klages, *Die Grundlagen der Charakterkunde*, dz. cyt., 184—216, a także *Anhang, I Tafel*.

duchowej rzeczywistości oraz pobudki przechodnie, które zwracają swój podmiot ku celom znajdującym się poza jego własnym życiem³⁸. Podział Pfändera wpłynął na system pobudek Lerscha.

Lersch rozróżnił trzy rodzaje pobudek działania ludzkiego, a mianowicie: pobudki z zakresu bytowania witalnego, pobudki z zakresu bytowania indywidualnego oraz pobudki z zakresu bytowania pozaindywidualnego³⁹.

Ponieważ podział pobudek albo dążeń dokonany przez Lerscha można uznać za klasyczny dla psychologicznej teorii warstw oraz za charakterystyczny dla jej ujęcia, jakie reprezentuje Remplein⁴⁰, dlatego też jest rzeczą uzasadnioną przedstawić tu dokładniej ten właśnie podział, a nadto, oparty na nim, podział uczuć, które stanowią preferenomeny pobudek albo dążeń.

Pierwszy wymieniony przez Lerscha rodzaj pobudek działania, obejmujący pobudki z zakresu bytowania witalnego, pozostaje w mniej lub bardziej ścisłym związku z popędami witalnymi. Nie wolno ich jednak ze sobą utożsamiać zgodnie z tym, co było wyżej powiedziane o stosunku między popędami a pobudkami. Popędy bowiem w odniesieniu do tej grupy pobudek pełnią rolę jedynie źródłową i pobudzającą. Do grupy pobudek opartych o popędy witalne należy dążenie do użycia w formie przyjemności zmysłowej, a także dążenie do przeżyć w takiej postaci, jak ciekawość, żądza przygód i sensacji. Dążenia te mogą występować z mniejszą lub większą siłą w za-

³⁸ Por. A. Pfänder, *Die Seele des Menschen*, Halle 1933, 103—204. Pfänder określa te pobudki mianem: *reflexive* i *transitive*, por. tamże, 103.

³⁹ *die Antriebserlebnisse des lebendigen Daseins — des individuellen Selbstseins i — des Über-sich-hinaus-Seins*. Por. Ph. Lersch, *Aufbau der Person*, München⁸ 1962, 131—135. Remplein nazywa pobudki te podobnie z tą tylko różnicą, że zamiast terminu *Antriebserlebnisse* używa terminu *Triebfedern*. Por. H. Remplein P.P., dz. cyt., 143. Por. także uwagi recenzyjne Reversa o tej podstawowej pracy Lerscha w *Jahrbuch für Psychologie und Psychotherapie*, 1 (1952) 126 ns.

⁴⁰ Por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 143.

ležności od witalnego stanu organizmu. Występowanie tego rodzaju pobudek z dużą siłą stwarza trudności w dziedzinie utrzymania przez podmiot obowiązującej go linii postępowania.

Drugą grupę pobudek spontanicznych w systemie Lerscha tworzą pobudki o nastawieniu indywidualnym⁴¹. Oznaczają one szereg spontanicznych dążeń podmiotu, a mianowicie dążenie do samopotwierdzenia, do rozszerzenia swej pozycji życiowej kosztem innych osób, dalej dążenie do wolności i niezależności od otoczenia, do zdobycia przewagi nad otoczeniem, a wreszcie dążenie do ważności życiowej, która polega na posiadaniu możliwie najwyższego autorytetu w oczach innych osób. Pobudki tego rodzaju wyrażają się również w dążeniu do umocnienia i zachowania już osiągniętej pozycji życiowej⁴².

Wyższy rodzaj pobudek w ramach tej samej grupy stanowi dążenie do własnej obiektywnej wartości. W dążeniu takim idzie przy tym o wartości wewnętrzne tego rodzaju, jak bogactwo przeżyć duchowych, wykształcenie, a zwłaszcza własna wartość etyczna. Psychologia stwierdza potrzebę odczuwania przez człowieka własnej wartości. Dążenie do własnej, pozytywnej wartości jest też w zasadzie zjawiskiem korzystnym dla rozwoju osobowości ludzkiej, mimo że podlega ono niebezpieczeństwu złudzeń ze szkodą dla tejże wartości. Podnoszenie wartości osobowej dokonuje się z natury rzeczy na drodze duchowej asymilacji obiektywnych wartości kulturalnych; asymilacja taka podlega jednak właściwym sobie ograniczeniom ze strony rzeczywistych możliwości przeżyciowych podmiotu⁴³.

Trzecią z kolei grupę pobudek w systemie Lerscha⁴⁴ tworzą pobudki o kierunku pozaindywidualnym⁴⁵. Stanowią one naj-

⁴¹ Por. tamże, 147—179, a także Ph. Lersch, dz. cyt., 147—175.

⁴² Por. Ph. Lersch, dz. cyt., 149.

⁴³ Por. E. Spranger, *Psychologie des Jugendalters*, Heidelberg²² 1951, 28—47.

⁴⁴ Por. Ph. Lersch, dz. cyt., 131—135.

⁴⁵ Por. H. Rempflein, P.P., dz. cyt., 179—217, a także Ph. Lersch, *Aufbau der Person*, dz. cyt., 175—215. Występująca tu równoległość

ważniejszą grupę pobudek z punktu widzenia charakterologii. Dzięki tym właśnie pobudkom podmiot ludzki przekracza ramy swego ja i kieruje się do świata znajdującego się poza nim⁴⁶. Liczba pobudek należących do tej grupy jest bardzo wielka i ze względu na to niełatwa jest ich klasyfikacja. Lersch rozróżnia szereg zespołów w zakresie pobudek należących do tej właśnie grupy.

Pierwszy zespół, wyróżniony przez Lerscha w grupie pobudek pozaindywidualnych, tworzą dążenia do obcowania z innymi ludźmi⁴⁷. Dążenia takie mogą przy tym zachodzić bądź ze względu na własną, subiektywną potrzebę kontaktu z innymi osobami, bądź też ze względu na obiektywne dobro tych osób⁴⁸. Ten drugi rodzaj dążeń do obcowania z innymi ludźmi ze względu na ich obiektywne dobro można zestawić z tzw. nastawieniem społecznym człowieka i uznać za podstawę altruizmu. Dążenia altruistyczne są uwarunkowane przy tym stopniem uczulenia podmiotu na zewnętrzne i wewnętrzne potrzeby bliźnich oraz gotowością do osobistej ofiary na rzecz innych osób. Tak pojęty stosunek do innych osób zalicza się do najdoskonalszych ludzkich cech charakterologicznych i pozostaje w bliskim związku z chrześcijańską miłością bliźniego⁴⁹.

Drugi zespół pobudek, wyróżniony przez Lerscha w ramach grupy dążeń pozaindywidualnych, tworzą pobudki, które skłaniają podmiot do podejmowania działań służących twórczości⁵⁰. Tendencję do działania twórczego można podzielić na dwa rodzaje dążeń, a mianowicie na dążenia do działań obiek-

w cytowaniu w. w. prac Rempleina i Lerscha uzasadniona jest wiadomością już, bliską zależnością ujęcia systemu pobudek i uczuć u Rempleina od systemu pobudek i uczuć u Lerscha.

⁴⁶ Por. Ph. Lersch, dz. cyt., 175 ns.

⁴⁷ Por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 181, a także Ph. Lersch, dz. cyt., 177—190.

⁴⁸ Por. Ph. Lersch, dz. cyt., 176.

⁴⁹ Por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 185.

⁵⁰ *das Streben des schaffenden Teilhabe (Schaffensdrang)*. Por. Ph. Lersch, dz. cyt., 190 ns. a także por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 187—191.

tywnie wartościowych, ale jeszcze nieściśle twórczych (jak np. praca zawodowa, szkolna, charytatywna) oraz na dążenia do działań ściśle twórczych, tj. do nadawania rzeczywistości nowych form (jak np. praca twórcza artysty). Za znamienne różnicę w działaniu obu rodzajów dążeń można uznać moment wysiłku i trudu, jaki łączy się z pracą nieściśle twórczą oraz moment przyjemności i zadowolenia, jaki występuje w pracy ściśle twórczej.

Trzeci zespół pobudek, w omawianej grupie, tworzą wg Lerscha dążenia do duchowego poznania rzeczywistości⁵¹.

Pobudki trzeciego zespołu tworzą krąg obiektywnych zainteresowań duchowych podmiotu i mogą zwracać się w różnych kierunkach, a mianowicie na osoby, rzeczy, sprawy konkretno-praktyczne, na dziedzinę nauki, sztuki itd.⁵². Zainteresowania takie mogą przy tym zmierzać bądź do pozyskania samej wiedzy, bądź też do poznania rzeczywistości jako takiej⁵³. Różnice w tej dziedzinie u różnych osób dotyczą kierunku zainteresowań, a także ich zakresu, stopnia i trwałości⁵⁴. Ustalić charakter tych czynników u poszczególnych osób nie jest rzeczą łatwą.

Czwarty zespół pobudek, jaki wymienia Lersch w tej grupie, tworzą dążenia do miłości⁵⁵. Miłość oznacza u Lerscha szczególną formę zainteresowania tym czy innym przedmiotem, oznacza stan wielkiego osobowego zaangażowania podmiotu w stosunku do jakiegoś przedmiotu⁵⁶. Gdy idzie o miłość człowieka do człowieka, znany charakterolog, Spranger, roz-

⁵¹ *die Strebungen der wissenden Teilhabe (Interessen)*. Por. Ph. Lersch, dz. cyt., 193, a także por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 192.

⁵² Por. Ph. Lersch, dz. cyt., 193.

⁵³ *Wissensdrang i Erkenntnisdrang*. Por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 194.

⁵⁴ Por. R. Meili, *Lehrbuch der psychologischen Diagnostik*, Bern⁴ 1961, 164, a także A. Buseman, *Höhere Begabung*, Ratingen 1949, 183. Ost. cyt. wg Rempleina.

⁵⁵ *das Streben der liebenden Teilhabe (Liebe zu etwas)*, Ph. Lersch, dz. cyt., 195 ns., a także por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 200—205.

⁵⁶ Por. Ph. Lersch, dz. cyt., 195.

różnił dwa jej rodzaje, a mianowicie miłość erotyczno-estetyczną i miłość społeczno-charytatywną⁵⁷. Lersch rozróżnia tu trzy rodzaje miłości, a mianowicie miłość płciową, miłość erotyczną i miłość ludzką⁵⁸. Miłość płciowa w świecie ludzkim oznacza wg Lerscha dążenie do zjednoczenia cielesno-duchowego z osobą innej płci. Miłość taka skłania do zawarcia małżeństwa i jest obroną jego trwałości. Miłość erotyczna natomiast oznacza przeżycie piękna innych osób. Miłość tego rodzaju wykazuje znaczne różnice indywidualne, co do stopnia i jakości, oraz łączy się często z miłością płciową. Miłość erotyczna może odnosić się przy tym do piękna cielesnego względnie piękna duchowego drugiego człowieka.

Najwyższy rodzaj miłości w stosunkach ludzkich stanowi tzw. miłość ludzka, która nie jest uwarunkowana takim czy innym rodzajem piękna drugiej osoby, ale tylko troską o jej obiektywne dobro. Ten ostatni rodzaj miłości ma charakter zupełnie pozaegoistyczny i tworzy istotę altruizmu oraz nastawienia społecznego⁵⁹.

Zespół pobudek albo dążeń normatywnych, jaki wymienia Lersch i Remplein, należy zaliczyć już do czynników formalnych struktury osobowości.

Ostatni zespół pobudek w grupie dążeń pozaindywidualnych zajmują w systemie Lerscha dążenia religijne i dążenia metafizyczne⁶⁰. Te dwa rodzaje dążeń różnią się wprawdzie w swej treści, jednakże ostatecznie zwracają się ku temu samemu przedmiotowi. Człowiek kierowany dążeniem religijnym szuka wartości religijnej, tj. Boga. Człowiek kierowany dążeniem metafizycznym szuka wartości absolutnej jako ostatecznej przyczyny całej rzeczywistości. Dążenie religijne zmierza do absolutu przez wiarę, dążenie metafizyczne przez filozofię⁶¹.

⁵⁷ Por. E. Spranger, *Lebensformen*, Halle⁴ 1924, 176 ns., 198 ns.

⁵⁸ Por. Ph. Lersch, dz. cyt., 181 ns.

⁵⁹ Por. tamże, 183.

⁶⁰ *die Strebungen der enthebenden Teilhabe*. Por. Ph. Lersch, dz. cyt., 200—205, a także por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 209—214.

⁶¹ Ujęcie to wskazuje na wpływ założeń filozofii Kanta. Por. W. Tarkiewicz, *Historia filozofii*, dz. cyt., II, 243 ns.

Konkretna siła obu dążeń u poszczególnych osób zależy przy tym w dużym stopniu od wpływów otoczenia i od atmosfery duchowej, w której dane osoby przeżyły swe dzieciństwo i młodość.

Dążenie religijne opiera się też w sposób istotny na pewnych uzdolnieniach rozumu i woli, które warunkują zaistnienie przeżycia religijnego, a także w myśl teologii chrześcijańskiej, na współczynniku łaski nadnaturalnej. Nieobecność tych warunków powoduje brak przeżyć religijnych, a w konsekwencji także brak dążeń religijnych.

Charakteryzując człowieka, który jest poruszany dążeniem religijnym, można podkreślić znamienne dla niego ufność, z jaką powierza on swój los Opatrzności Bożej, a dalej pogodę i spokój duchowy. Człowiek religijny czuje się głęboko związany z religijnym porządkiem wartości i zgodnie z tym porządkiem stara się prowadzić swe życie. Można stwierdzić, iż słabe dążenie religijne posiada pewne, pozytywne cechy charakterologiczne, ale znacznie więcej cech negatywnych. Brak dążeń religijnych wywołuje bowiem łatwo uległość podmiotu w stosunku do dążeń egoistycznych.

W dotychczasowym opisie materialnych czynników nabytych struktury osobowości była mowa o dziedzinie pobudek albo inaczej dążeń spontanicznych jako podstawie działania osobowego. Z kolei, zgodnie z teorią warstw R e m p l e i n a, należy opisać uczucia, które dochodzą do głosu w postawie osobowej człowieka jako preferenony dążeń spontanicznych i realne impulsy do konkretnego działania.

Dziedzina uczuć ludzkich nie jest dotychczas dokładnie zbadana przez psychologię. Brak jest nawet ogólnej przyjętej definicji uczuć. Wynika to głównie z tej przyczyny, iż uczucia ze względu na ich płynność i mnogość są trudno dostępne dla badania naukowego. Fenomenologicznie można jednak wyróżnić pewne cechy wspólne wszystkim uczuciom, a mianowicie właściwą im pasywność, przynależność podmiotową oraz swoistą tonację albo określoność. Uczucia nie są aktami (jak np. myślenie ściśle lub chcenie), ale doznaniem (podobnie

jak sny i fantazje). Uczucia powstają spontanicznie i ogarniają świadomość człowieka. W uczuciach nie doznaje się właściwie nic ściśle przedmiotowego, ale pewien podmiotowy stan własnego ja, który bywa w ogólności przyjemny lub przykry. Uczucia posiadają nadto pewną swoistą tonację albo określoność⁶². Uczucia od strony fenomenologicznej można zdefiniować jako pasywnie przeżywane podmiotowe stany, których swoista tonacja albo określoność objawia swemu podmiotowi bezpośrednio, tj. bez refleksji, wartość pozytywną względnie wartość negatywną jakiegoś przedmiotu⁶³.

Analizując odmienne rodzaje uczuć należy rozróżnić pomiędzy uczuciami cielesno-zmysłowymi, które zalicza się do dziedziny witalności, a uczuciami duchowymi, które zalicza się do dziedziny charakteru. Trzeba wreszcie wyróżnić habitualną barwę i formalną właściwość osobowego odczuwania jako czynniki przynależne do dziedziny temperamentu⁶⁴. Poruszenia i stany uczuć pozostają w życiu osobowym w nieustannym ruchu, podczas gdy gotowość do określonych uczuć w ciągu życia jest na ogół stała. Gotowość do określonych uczuć duchowych występująca w człowieku warunkuje uczuciową ocenę rzeczywistości, a tym samym ustala jego postawę osobową w stosunku do siebie samego oraz innych osób i świata.

Gotowość do określonych uczuć duchowych stanowi względnie stały czynnik osobowego odczuwania wartości i należy razem z odpowiadającymi jej pobudkami albo dążeniami do istoty charakteru⁶⁵. Trzeba przy tym podkreślić, że cała dziedzina uczuć ludzkich opiera się z natury swojej na dziedzinie pobudek, czyli dążeń, stanowiąc zarazem ich podstawowy wyraz.

Podobnie jak pobudki, tak samo odpowiadające im dyspozycje uczuciowe, zgodnie z systemem *Lersch*a, aprobowanym w pełni przez *Remplein*a, dzielą się na trzy grupy,

⁶² Por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 219.

⁶³ Por. M. Krudewig, *Vom Stand der Psychologie des Gefühls und ihrem bleibenden Ertrag*, Berlin 1942, 131.

⁶⁴ Por. H. Remplein, dz. cyt., 220.

⁶⁵ Tamże.

a mianowicie: na dyspozycje uczuciowe z zakresu bytowania witalnego, dalej na dyspozycje uczuciowe z zakresu bytowania indywidualnego oraz na dyspozycje uczuciowe z zakresu bytowania pozaindywidualnego⁶⁶.

Do grupy dyspozycji uczuciowych z zakresu bytowania witalnego system Lerscha zalicza uzdolnienia uczuciowe odpowiadające pobudkom do użycia i przeżywania. Siłę pobudki do użycia nie zawsze odpowiada jednak w konkretnej jednostce ludzkiej stopień zdolności do używania. Podobnie też siłę pobudki do przeżyć nie zawsze odpowiada stopień zdolności do przeżyć. W zależności od stosunku, jaki zachodzi pomiędzy tymi czynnikami, przedstawia się też różny obraz świata u poszczególnych osób⁶⁷.

Do grupy dyspozycji uczuciowych z zakresu bytowania indywidualnego system Lerscha zalicza uczucia, które łączą się z dziedziną odczuwania przez podmiot ludzki swego całościowego ja (*Selbstgefühl*). Człowiek, jak wiadomo, we wczesnym wieku zyskuje świadomość swego ja, świadomość swej odrębności indywidualnej, stając się tym samym osobą w znaczeniu formalnym. Odtąd towarzyszy jego życiu w mniejszym czy większym stopniu świadomość własnego ja. Wyraźna świadomość własnego ja nie obejmuje jednak nigdy całości tegoż ja, a tylko jego część⁶⁸. Całość psychologiczna ludzkiego ja składa się bowiem nie tylko z takich elementów, które podmiot ludzki może wyraźnie objąć świadomością, ale także z takich elementów, którym on świadomością wyraźnie objąć nie może, mimo że elementy te należą integralnie do całości jego psychicznej struktury⁶⁹. Refleksyjnej i wyraźnej świadomości

⁶⁶ *Die Gefühlsregungen des lebendigen Daseins, — des individuellen Selbstseins i die transitiven Gefühlsregungen*. Por. Ph. Lersch, dz. cyt., 226—230. Por. także określenie Rempleina: *die Gefühlsfähigkeiten des lebendigen Daseins, — des individuellen Selbstseins i des Über-sich-hinaus-Seins*. P.P., dz. cyt., 221.

⁶⁷ Por. tamże, 221—225, a także por. Ph. Lersch, dz. cyt., 230—240.

⁶⁸ Por. C. G. Jung, *Die Beziehungen zwischen dem Ich und dem Unbewussten*, Zürich⁶ 1963, 69 ns.

⁶⁹ Por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 226, por. także C. G. Jung, *Die Beziehungen zwischen dem Ich und dem Unbewussten*, dz. cyt., 69 ns.

siebie, która obejmuje tylko część własnego ja, towarzyszy jednak normalnie w życiu ludzkim uczuciowa i tym samym niezbyt wyraźna świadomość siebie, która obejmuje całość własnego ja.

W związku z tym można rozróżnić w osobie ludzkiej częściową i wyraźną świadomość siebie o charakterze refleksyjnym (*Ichbewusstsein*) oraz całościową i niezbyt wyraźną świadomość siebie o charakterze uczuciowym (*Selbstbewusstsein*). I ta właśnie uczuciowa świadomość własnego ja, jako całości, pozwala podmiotowi ludzkiemu żywić pewne przekonanie o sobie jako całości. Przekonania te oparte o doznania o charakterze uczuciowym odnoszą się do własnej wartości podmiotu. Wszelkie sądy, jakie świadome ludzkie ja wydaje o sobie jako całości, wypływają właśnie z owego całościowego odczucia siebie, częściowo zgadzające się z nim, a częściowo przeciwstawiające się jemu.

Wartości, do których odnosi się to odczucie siebie jako całości, dadzą się podzielić na trzy grupy, a mianowicie: na wartości z zakresu własnej mocy twórczej, dalej na wartości z zakresu własnej ważności życiowej oraz na wartości z zakresu własnej wartości indywidualnej⁷⁰. Tym trzem rodzajom wartości odpowiadają też kolejno trzy rodzaje odczuć własnej wartości, a więc odczucie własnej mocy twórczej, dalej odczucie własnej ważności życiowej oraz odczucie własnej wartości indywidualnej⁷¹.

Każde z wymienionych odczuć własnej wartości może występować w trzech formach, a mianowicie normalnej, podwyższonej i obniżonej. Podwyższona lub obniżona forma odczucia własnej wartości może przy tym przechodzić łatwo, zwłaszcza u niektórych osób, w trwałe odczucie własnej podwyższonej lub obniżonej wartości. Te trzy rodzaje odczuć własnej wartości odpowiadają też trzem rodzajom dążeń w zakresie wła-

⁷⁰ *Leistungswerte, Geltungswerte i Eigenwerte*. Por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 227.

⁷¹ *Eigenmachtgefühl, Geltungsgefühl i Eigenwertgefühl*. Por. tamże, a także por. Ph. Lersch, dz. cyt., 246—253.

snego bytowania indywidualnego, a mianowicie odczucie wartości z zakresu własnej mocy twórczej odpowiada dążeniu do przełamywania przeciwności na drodze działalności życiowej, odczucie wartości z zakresu własnej ważności dążeniu do nabywania sobie ważności życiowej, wreszcie odczucie własnej wartości indywidualnej odpowiada dążeniu do zyskania wartości w zakresie własnego bytowania indywidualnego. Z punktu widzenia charakterologii ważne jest przy tym nie chwilowe odczucie własnej wartości, ale trwały stan odczuwania tej wartości, jego siła czy też słabość.

Odczucie wartości z zakresu własnej mocy twórczej kształtuje się w stosunkach podmiotu ze światem zewnętrznym, który tworzą inni ludzie, zagadnienia życiowe a także siły przyrody. Relacja, jaka zachodzi pomiędzy odczuciem wartości z zakresu własnej mocy twórczej a tendencją do przełamywania trudności życiowych, bywa przy tym odmienna u różnych osób ⁷².

Odrzucenie wartości z zakresu własnej ważności życiowej kształtuje się także w stosunkach podmiotu ludzkiego ze światem zewnętrznym, ale tylko z ludźmi, a nie z rzeczami. Zależy też ono głównie od tego, czy inni ludzie darzą dany podmiot ludzki uznaniem, poważaniem, podziwem itd., czy aprobują jego wartość, czy też ją negują. Relacja, jaka zachodzi pomiędzy odczuciem wartości z zakresu własnej ważności życiowej a dążeniem do takiej wartości, bywa także odmienna u różnych osób ⁷³.

Odczucie własnej wartości indywidualnej kształtuje się z kolei w ramach obcowania podmiotu z sobą samym. Każdy człowiek odczuwa mniej lub bardziej świadome dążenie do posiadania wysokiej wartości indywidualnej, na którą składa się duchowe wykształcenie i odpowiedni poziom etyczny. Przedmiot tego dążenia, jako pewien ideał własnej wartości indywidualnej, bywa porównywany przez podmiot z aktualną własną wartością indywidualną daną w jej odczuciu. Jeśli porówna-

⁷² Por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 231.

⁷³ Por. tamże, 234 ns.

nie takie wypada pozytywnie, wówczas zachodzi w podmiocie odczucie własnej wysokiej wartości indywidualnej. Jeśli natomiast porównanie takie wypada negatywnie, wówczas występuje odczucie własnej niskiej wartości indywidualnej⁷⁴.

Trwałą gotowość do częstego i wyraźnego odczuwania własnej niskiej wartości indywidualnej określa się jako obniżone odczucie własnej wartości. Jest to odczucie w wielkim stopniu subiektywne i tym samym często niezgodne z obiektywnym stanem rzeczy. Podobnie ma się sprawa z odczuciem własnej wysokiej wartości indywidualnej. Trwałe odczucie własnej niskiej wartości indywidualnej może przekształcić się w tzw. kompleks obniżonej wartości własnej, a jednocześnie być jego wyrazem; podobnie też trwałe odczuwanie własnej wysokiej wartości indywidualnej może przekształcić się w tzw. kompleks podwyższonej wartości własnej⁷⁵.

Odczucie własnej obniżonej wartości indywidualnej stwarza zwykle tendencję do pokonania go przez odpowiednią kompensację. Jeżeli udaje się podmiotowi osiągnąć pożądaną przez niego kompensację, wówczas następuje korzystna zmiana w dziedzinie odczucia własnej wartości indywidualnej. Jeśli natomiast próba takiej kompensacji zawodzi, wówczas dochodzi nieraz do powstania swoistej pseudokompensacji w postaci neurozy, tj. zaburzeń nerwowych, które zwykle czynią ich podmiot przedmiotem uwagi otoczenia⁷⁶.

Wszystkie wymienione wyżej stany odczuć własnej wartości, poza nielicznymi wyjątkami, należą do dziedziny dążeń, które zmierzają do umocnienia lub zmiany odczucia własnej wartości. Celem tak rozumianych dążeń nie są więc wartości obiektywne, lecz tylko pozytywny stan odczucia własnej wartości. Z tego też tytułu dążenia takie i odpowiadające im uczucia należy na ogół zaliczyć do sfery dążeń i uczuć o charakterze egocentrycznym.

⁷⁴ Por. tamże, 235.

⁷⁵ Por. tamże, 239.

⁷⁶ Por. A. Adler, *Über den nervösen Charakter*, München⁴ 1928, 25—68.

Trzecią grupę w ramach dyspozycji uczuciowych człowieka tworzą wg systemu Lerscha uzdolnienia uczuciowe skierowane ku przedmiotom pozaindywidualnym⁷⁷. Dyspozycje takie umożliwiają człowiekowi pozyskanie pojęć o świecie zewnętrznym. Poznanie świata zewnętrznego osiąga człowiek bowiem nie tylko w sposób ściśle refleksyjny, czyli rozumowy, ale w pierwszym rzędzie w sposób intuicyjny, a więc uczuciowy. On przeżywa rzeczywistość wcześniej, zanim rozum podda ją ściślejszemu refleksji. Ze względu na to, że uczucia, o których tu mowa, odnoszą się do przedmiotów zewnętrznych, a nie do podmiotu, Klages nazwał je uczuciami przedmiotowymi⁷⁸. Lersch natomiast nazwał je uczuciami przechodnimi⁷⁹. Uczucia tego rodzaju można także, w przeciwstawieniu do uczuć z zakresu przeżyć własnej wartości, nazwać uczuciami wartości cudzych⁸⁰. Uczucia, o których mowa, odsłaniają swemu podmiotowi bezpośrednio, tj. bez refleksji, wartość przedmiotów.

Liczba uczuć przechodnich albo przedmiotowych jest prawie nieograniczona, a ich wyczerpujący opis należy do zadań psychologii ogólnej. Do zadań psychologii osobowości należy natomiast opis tych tylko uczuć przechodnich, które odpowiadają, omówionym już wyżej, pobudkom pozaindywidualnym.

Dyspozycje uczuciowe, które należą do grupy uczuć pozaindywidualnych; można w nawiązaniu do analogicznych podziałów pobudek ująć w formę zespołów, które kolejno tworzą: po pierwsze, uczucia należące do dziedziny kontaktów z innymi osobami, ale ze względu na własną, podmiotową potrzebę kontaktu; po drugie, uczucia należące do dziedziny kontaktów z innymi osobami, ale ze względu na obiektywne dobro tych osób; po trzecie, uczucia należące do dziedziny zainte-

⁷⁷ Por. Ph. Lersch, *Aufbau der Person*, dz. cyt., 253, a także H. Remplein, P.P., dz. cyt., 251.

⁷⁸ *Gegenstandsgefühle*, por. L. Klages, *Handschrift und Charakter*, Leipzig 1943, 17.

⁷⁹ *Die transitiven Gefühlsregungen*, por. Ph. Lersch, cyt. 25.

⁸⁰ Por. K. Schneider, *Beiträge zur Psychiatrie*, Wiesbaden 1946, 10 ns. Cyt. wg Rempleina.

resowań; po czwarte, uczucia należące do dziedziny miłości; po piąte, uczucia należące do dziedziny uczuć normatywnych (sumienia) i po szóste, uczucia należące do dziedziny religijnej⁸¹.

Wszystkie uczucia o nastawieniu pozaindywidualnym można objąć w ogólności pojęciem dziedziny uczuć miłości (*Gemüt*), a biorąc rzecz ściślej można je ująć w trzy zespoły, które kolejno tworzą: po pierwsze, uczucia należące do dziedziny kontaktu wewnętrznego z innymi ludźmi, ale ze względu na własną potrzebę kontaktu; po drugie, uczucia należące do dziedziny, które określa się mianem miłości wzgl. serca (*Gemüt*); oraz po trzecie, uczucia należące do dziedziny, którą określa się mianem sumienia albo inaczej dziedziny uczuć normatywnych⁸².

Pierwszy spośród wymienionych wyżej trzech zespołów uczuć umożliwia wejście podmiotu ludzkiego w wewnętrzny, osobowy kontakt z innymi ludźmi. Łatwość w nawiązywaniu wewnętrznych kontaktów z innymi ludźmi zależy przy tym od wielu psychicznych czynników takich, jak nastrój, samopoczucie, stopień swobody wewnętrznej, stan pewności siebie, i intuicji. Stosunek do innych osób stanowi bowiem w dużym stopniu wyraz stosunku do siebie samego. Łatwość czy też trudność w kontaktowaniu się z innymi osobami są więc następstwem szeregu pozytywnych dyspozycji wewnętrznych podmiotu lub ich braku. Przyczyny powstania takich dyspozycji czy też ich braku znajdują się przy tym częściowo we wrodzonym podłożu osobowym, częściowo zaś w oddziaływaniu otoczenia.

Drugi z kolei zespół uczuć pozaindywidualnych tworzy dziedzina miłości względnie serca (*das Gemüt*). Na ten zespół

⁸¹ *Kontaktfähigkeit, Teilnahmefähigkeit, gefühlsmässige Aufnahmefähigkeit, Liebefähigkeit, Gewissen i religiöses Gefühl*. Por. H. Rempelin, P.P., dz. cyt., 251. Por. także Ph. Lersch, *Aufbau der Person*, dz. cyt., 253—285.

⁸² *die Kontaktfähigkeit, das Gemüt i das Gewissen*. Por. H. Rempelin, P.P., dz. cyt., 252.

uczuć składają się uczucia, które określa się mianem miłości, życzliwości, pietyzmu, zwrócone na zewnątrz podmiotu ludzkiego ku rodzinie, bliźnim, ojczyźnie, przyrodzie, Kościołowi, Bogu. Sfera uczuć miłości przejawia się przede wszystkim w wewnętrznej łączności podmiotu z otoczeniem ludzkim i pozaludzkim⁸³. Do tej dziedziny uczuć należy także charakterystyczne uczucie miłości i pobożności łączące człowieka z Bogiem.

Na płaszczyźnie uczuć miłości dokonuje się w życiu osobowym nieustanny wybór wśród przedmiotów otaczającego świata, co wyraża się w afirmacji jednych i negacji innych przedmiotów przez podmiot ludzki. Wybór ten wynika z osobowej hierarchii wartości, jaką z zasady posiada każda wykształcona osobowość. Pod wpływem takiej właśnie hierarchii wartości powstają nieustannie sądy na temat wartości różnych przedmiotów wydawane przez podmiot w sposób uczuciowy. Jeżeli obserwuje się więc, że poszczególni ludzie, przynajmniej w dłuższych okresach życia, ze stałością zwracają się ku pewnym przedmiotom jako dla nich pełnych wartości, a od innych odwracają się jako pozbawionych wartości, można z tego wnioskować, że osoby te posiadają trwałe odczucie pewnej hierarchii wartości⁸⁴. Ośrodkiem takich właśnie przeżyć wartości jest sfera uczuć miłości. W związku z tym można tę sferę uczuć określić jako względnie stały czynnik osobowej postawy w stosunku do wartości. W tym znaczeniu sfera uczuć miłości stanowi też ośrodek struktury osobowości i tworzy centrum charakteru, który został wyżej zdefiniowany jako względnie stały czynnik osobowego dążenia, czucia i chcenia, określony przez wartości⁸⁵.

⁸³ Por. tamże, 256—265, a także por. Ph. Lersch, dz. cyt., 240—245, a nadto por. A. Wellek, *Die Polarität im Aufbau des Charakters*, Bern 1959, 48 i 247.

⁸⁴ Por. A. Wellek, *Die Polarität im Aufbau des Charakters*, dz. cyt., 241, a także A. Wellek, *Das Problem des seelischen Seins*, Leipzig 1941, 49.

⁸⁵ Por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 258. Por. także Ph. Lersch, dz. cyt., 280—283.

Trzeci, wymieniony wyżej, zespół uczuć, jako zespół uczuć normatywnych, należy zaliczyć już do czynników formalnych struktury osobowości.

3. *Formalny czynnik konstytutywny struktury osobowości.*

Opisane wyżej osobowe dążenia i uczucia spontaniczne należą do materialnych czynników charakteru i osobowości. Ich opis winien być uzupełniony przez opis czynników, których obecność w podmiocie ludzkim posiada decydujące znaczenie dla formalnej struktury jego osobowości. Do formalnych elementów struktury osobowości można zaliczyć osobowe dążenia i uczucia normatywne jako czynnik konstytutywny tejże struktury oraz wolę jako jej czynnik integralny.

W kolejnym odcinku pracy nastąpi opis dążeń i uczuć normatywnych jako czynnika konstytutywnego struktury osobowości.

Dążenia normatywne, które dochodzą do głosu w miarę osobowego rozwoju człowieka, stanowią specyficzną grupę wśród dążeń ludzkich. Zmierzają one bowiem do tego, by całej sferze osobowego działania nadać charakter zgodny z pewną wartością jako wartością normatywną, czyli obowiązującą, dla postępowania podmiotu. Dążenia takie mają charakter wtórny i nadrzędny w stosunku do pozostałych dążeń, którym brak jest w życiu osobowym cechy normatywności. Wykształcone dążenia normatywne są wyrazem przyswojenia przez podmiot ludzki określonej wartości jako wartości normatywnej, co zachodzi zgodnie z wewnętrzną potrzebą człowieka ustanowienia w jego życiu osobowym formalnego porządku etycznego w sferze dążeń spontanicznych.

Dążenia normatywne w ujęciu R e m p l e i n a oznaczają dążenia, które zmierzają do urzeczywistnienia etycznych zasad prawdy, prawdomówności,⁸⁶ sprawiedliwości i obowiązku⁸⁶. Zasady takie, ażeby mogły być w konkretnych sytuacjach życio-

⁸⁶ Por. H. R e m p l e i n, P.P., dz. cyt., 205—214, a także Ph. L e r s c h, dz. cyt., 164 ns.

wych normami postępowania, muszą być najpierw poznane przez podmiot w porównaniu z takimi sytuacjami. Dążenia normatywne nie wyczerpują się jednak w samym poznaniu konkretnych norm postępowania, ale wyrażają się w sposób irracjonalny jako uczucie powinności, jako tzw. głos sumienia, który wskazuje, co należy w danej sytuacji czynić, a czego unikać. Iść za głosem sumienia to właśnie znaczy działać normatywnie.

Dążenia normatywne pozostają w ścisłym związku ze sferą przekonań osobowych, tj. sferą przeświadczeń podmiotu zgodnych z wartością normatywną. Przekonania takie odnoszą się głównie do kompleksu zagadnień życiowo najbliższych dla podmiotu. Przekonania stanowią, w myśl L e r s c h a i R e m p l e i n a, racje postępowania odpowiedzialnego w całej swej pełni⁸⁷.

Całość osobowych przekonań tworzy zasadniczy czynnik motywacyjny wykształconej osobowości i miarodajne kryterium jej szczegółowej postawy życiowej⁸⁸. Znajomość przekonań konkretnej, wykształconej osobowości pozwala zatem przewidzieć jej zachowanie się w różnych decydujących momentach życia. Przekonania osobowe odnoszą się do przedmiotów tworzących całość świata i życia. Rodzaj przedmiotów, do których odnoszą się przekonania, decyduje też o pozytywnym lub negatywnym charakterze tych przekonań.

Obok treściowych różnic w dziedzinie przekonań zachodzą tu także różnice formalne. Różnice formalne w dziedzinie przekonań dotyczą stałości względnie chwiejności przekonań. Stałe przekonania niełatwo ulegają zmianom mimo, zachodzących w otoczeniu podmiotu, zmian politycznych, religijnych czy kulturalnych. Stałość przekonań wyraża się też jako znamienna bezkompromisowość i gotowość do przyjęcia na siebie przez podmiot, wynikających z nich nieraz, przykrych konsekwencji

⁸⁷ Por. H. R e m p l e i n, P.P., dz. cyt., 214 ns., a także Ph. L e r s c h, *Aufbau der Person*, dz. cyt., 184—190.

⁸⁸ Por. H. R e m p l e i n, P.P., dz. cyt., 215; por. nadto Ph. L e r s c h, dz. cyt., 184.

zyciowych. Taką też właśnie stałość i moc przekonań ma się zwykle na myśli, gdy mówi się o sile charakteru.

Stałość przekonań nie zawsze jest jednak zaletą. Jest nią bowiem tylko tak długo, jak długo jest ona obiektywnie uzasadniona. Gdy pewne przekonania przestaną być obiektywnie uzasadnione, zachodzi wówczas etyczny obowiązek zmiany przekonań. Dlatego też trwanie z uporem przy nieuzasadnionych przekonaniach należy uznać za zjawisko etycznie negatywne. Zmiana ilościowa, jak też jakościowa przekonań, łączy się wreszcie normalnie z rozwojem osobowym, dzięki któremu człowiek zyskuje powoli autentyczne, osobowe przekonania.

Kształcenie przekonań dokonuje się w ramach wychowania i obcowania osobowego ze światem kultury. Można przy tym z pewnością stwierdzić, iż kształcenie głębokich przekonań osobowych stanowi właściwy cel w wychowaniu człowieka⁸⁹. Sama bowiem inteligencja czy też wiedza nie gwarantują jeszcze formalnej postawy osobowej. Dopiero głębokie i wzniosłe przekonania dają rękojmię takiej właśnie postawy. Kształcenie przekonań jest jednak bardzo trudnym zadaniem wychowawczym. Przekonań bowiem nie można przekazać drugiej osobie podobnie jak wiadomości. Przekonania można wykształcić jedynie pod wpływem głębokich przeżyć wartości zwłaszcza w obcowaniu z w pełni uformowaną i dojrzałą osobowością innego człowieka. Kształcenie przekonań poza tym nigdy nie jest zakończone. Osobowość ludzka bowiem niezależnie od osiągniętego już poziomu swych przekonań musi nieustannie walczyć o ich umocnienie i dalszy rozwój⁹⁰.

Drugim z kolei elementem składowym, jaki należy wyróżnić w ramach czynnika konstytutywnego formalnej struktury osobowości, są uczucia normatywne. Właśnie w postaci uczuć, a ogólniej mówiąc przeżyć, dochodzą do głosu dążenia normatywne. Ponieważ uczucia normatywne mają także decydującą rolę w samym kształceniu dążeń normatywnych, dlatego też

⁸⁹ Por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 217, a także F. X. Eggersdorfer, *Jugendbildung*, München³ 1956, 254 ns.

⁹⁰ Por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 217.

uczucia normatywne albo ogólniej mówiąc przeżycia normatywne należy uznać za właściwy czynnik konstytutywny formalnej struktury osobowości.

W systemie osobowych uczuć, u Rempleina i Lerscha, dziedzina uczuć normatywnych zajmuje doniosłe miejsce w bezpośrednim związku z dziedziną uczuć miłości⁹¹. Dziedzina uczuć normatywnych, którą nazywa się inaczej dziedziną uczuć sumienia, stanowi zasadniczą instancję kontrolną w ramach osobowego życia człowieka.

Istotną cechą osoby formalnej jest, jak wiadomo, zdolność do autonomicznego wyboru pomiędzy taką a inną możliwością działania. Z tą cechą osobową łączyłoby się jednak nieuchronnie niebezpieczeństwo nadużyć etycznych, gdyby nie występujące w człowieku zjawisko uczuć normatywnych. Uczucia takie, występujące na podłożu dążeń normatywnych, ograniczają wolność osoby formalnej, a siła ich działania polega właśnie na tym, że są one czynnikiem nie tyle racjonalnym, ile irracjonalnym. Ich działanie opiera się bowiem nie na rozumowaniu jako takim, ale na przeżyciu i jego siłach uczuciowych. Stanowią one tym samym rodzaj sądu uczuciowego i to o takiej sile działania, że myślenie czysto racjonalne nie może jej się oprzeć⁹².

Częściowo poza badaniem charakterologicznym znajduje się zagadnienie genezy uczuć normatywnych w człowieku. Istnieją dwa zasadnicze poglądy na ten temat. Według jednego poglądu źródło tych uczuć znajduje się wyłącznie w świecie zewnętrznym (F r e u d), według drugiego natomiast źródło to znajduje się w samym wyposażeniu natury ludzkiej (P f ä n d e r)⁹³.

Właściwie oba poglądy uzupełniają się. Ze świata zewnętrznego bowiem pochodzą pewne nakazy postępowania, wytworzone przez panującą w nim kulturę, ale nakazy te nie byłyby

⁹¹ Por. tamże, 265—270; a także Ph. Lersch, dz. cyt., 280—285.

⁹² Por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 265, a także A. Vetter, *Natur und Person*, Stuttgart 1949, 215.

⁹³ Por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 268.

wewnętrznie skuteczne, gdyby w psychice ludzkiej brakowało naturalnego dążenia do stania się osobą o charakterze normatywnym, a nie samowolnym⁹⁴.

Na niższych stopniach rozwoju osoby formalnej sfera uczuć normatywnych jest głównie odbiciem norm kolektywu, w którym podmiot przebywają, a jej działanie wykazuje wówczas bliiski związek z motywem obawy przed sankcjami grożącymi ze strony tegoż kolektywu w wypadku naruszenia obowiązujących w nim norm. Dopiero w miarę rozwoju formalnej struktury osobowości powstaje proces właściwego kształcenia uczuć normatywnych jako uzdolnienia do przeżywania wartości normatywnej. Proces taki polega na powolnym wyzwaniu się podmiotu od zewnętrznych tylko autorytetów oraz na przechodzeniu z heteronomicznej do autonomicznej postawy osobowej.

Pod względem powstania i przebiegu takiego procesu dadzą się stwierdzić jednak duże różnice u poszczególnych osób. Spotyka się bowiem często osoby, które przez całe życie kierują się wyłącznie normami środowiska, w jakim pozostają, a nie własnym przeżyciem normatywnym, ale można spotkać także inne osoby, które kierują się przeżyciem wartości normatywnej w sposób autonomiczny. Takie osoby występują jednak zawsze w mniejszości, gdyż większość ludzi nie osiąga w swym rozwoju osobowym poziomu, który cechuje pełną autonomiczność w dziedzinie postępowania oparta o autentyczne uczucia normatywne. Taką jednak autonomiczność w zakresie uczuć normatywnych i zgodność z nimi w zakresie postępowania należy uznać za charakterystyczną właściwość wykształconej osobowości ludzkiej⁹⁵.

W związku z tym właśnie w procesie kształcenia osobowości należy zwracać wielką uwagę na osobowe przeżywanie przyjmowanych nakazów etycznych. Jedynie bowiem na drodze takich przeżyć i uzgodnionego z nimi postępowania, może uformować się osobowa etyka jako istotny czynnik formalnej struktury osobowości.

⁹⁴ Por. A. Pfänder, *Die Seele des Menschen*, dz. cyt., 240.

⁹⁵ Por. H. Replein, P.P., dz. cyt., 268 ns.

Pojęcie autonomiczności w dziedzinie uczuć normatywnych posiada trafny odpowiednik u charakterologa szwajcarskiego Junga w postaci pojęcia etyki indywidualnej, która znajduje się u podstaw prawdziwej odpowiedzialności etycznej⁹⁶.

Za sprawdzian odpowiedzialności etycznej i etyki indywidualnej można uznać sytuacje konfliktowe pomiędzy nakazami własnych uczuć normatywnych podmiotu a nakazami kolektywu. Osobowość etycznie dojrzała i odpowiedzialna w sytuacjach takich potrafi pozostać wierna własnej etyce indywidualnej, bez względu na wynikające stąd konsekwencje życiowe.

Warto wreszcie podkreślić, iż zgodność postępowania z osobistymi uczuciami normatywnymi jest także jednym z zasadniczych warunków zdrowia psychicznego. Wiele neuroz ma za swą przyczynę właśnie konflikt wewnętrzny z takimi uczuciami. Uleczenie w tego rodzaju przypadkach polega też głównie na powrocie podmiotu do postępowania zgodnego z jego osobistymi uczuciami normatywnymi⁹⁷.

4. Formalny czynnik integralny struktury osobowości

Drugim z kolei elementem formalnym struktury osobowości jest wola jako czynnik integralny tejże struktury.

Uczucie normatywne, tj. uczucie powinności, które skłania podmiot niejednokrotnie do przeciwstawienia się takiej czy innej pobudce spontanicznej, przekształca się w życiu osobowym w formalne działanie właśnie dzięki włączeniu się czynnika integralnego, tj. woli podmiotu. Stopień oddziaływania czynnika konstytutywnego na wolę, jako czynnik integralny struktury osobowości, zależy przy tym od intensywności uczuć normatywnych tworzących ten właśnie czynnik konstytutywny.

⁹⁶ Por. E. Neumann, *Tiefenpsychologie und die neue Ethik*, Zürich 1949, 55.

⁹⁷ Por. H. Rempelin, P.P., dz. cyt., 270.

W działaniu woli w podmiocie ludzkim można wyróżnić cechy ogólne i cechy specyficzne. Następujący opis poświęcony jest głównie cechom ogólnym działania woli.

Działanie woli, jako czynnika integralnego w życiu osobowym, pozostaje w ścisłym związku z działaniem pobudek, o których wyżej była mowa. Formalne działanie woli oznacza bowiem świadome i odpowiedzialne dążenie do celu, które odpowiada dążeniu określonemu przez pobudkę. Jednakże pomiędzy dążeniem do celu właściwym woli, a dążeniem do celu właściwym samej tylko pobudce, zachodzi istotna różnica. Formalne dążenie woli jest dążeniem świadomym i odpowiedzialnym, podczas gdy dążenie wyrażające się w postaci samej tylko pobudki i odpowiadającego jej uczucia spontanicznego nie jest jeszcze dążeniem świadomym i odpowiedzialnym. Z formalnym działaniem woli łączy się nadto charakterystyczny psychiczny wysiłek podmiotu, którego jest brak w działaniu samej tylko pobudki⁹⁸.

Formalne działanie woli jest wewnętrznie uzależnione od działania pobudek. Pobudki bowiem w postaci uobecnionych przedstawień ukazują podmiotowi pewne cele mobilizujące zarazem odpowiednie energie psychiczne do działania. Pobudki stwarzają warunki wewnętrzne dla zaistnienia formalnego aktu woli. Akt taki odbywa się przy tym w oparciu o pewne racje, czyli motywy działania, pod wpływem których podmiot jedne pobudki świadomie przyjmuje, a inne odrzuca.

Wśród motywów działania, których może nasuwać się wiele, podmiot dokonuje wyboru pod wpływem uczuć normatywnych i na tej podstawie afirmuje względnie neguje poszczególne pobudki, których samorzutne działanie nie zależy jeszcze od woli podmiotu. Punktem wyjścia dla działania woli jest decyzja. Dokonuje się ona pod wpływem uczuć normatywnych w stosunku do nasuwających się motywów działania⁹⁹.

⁹⁸ Por. tamże, 271.

⁹⁹ Por. tamże, 272, a także H. Rohrer, *Einführung in die Psychologie*, Wien⁶ 1958, 455—460.

Jeśli występuje tylko jeden pozytywny motyw działania, wówczas decyzja jest prostym aktem woli¹⁰⁰, jeśli natomiast występuje więcej takich motywów kolidujących ze sobą, wówczas decyzja jest aktem złożonym, jako skutek mozolnej rozważki wśród wielu motywów. Przy podejmowaniu decyzji nie wszystkie motywy bywają w pełni świadome, niektóre pozostają tylko na krawędzi świadomości, a nawet poza nią. Zdarza się to zwłaszcza tam, gdzie zachodzi dążenie do poprawy odczucia własnej wartości indywidualnej. Dążenie takie łatwo stwarza możliwość złudzeń co do motywów. Ulegając bowiem motywom mniej szlachetnym człowiek chętnie usuwa je ze świadomości¹⁰¹.

Formalne rozstrzygnięcie dokonane na korzyść jednego motywu z reguły przeżywane jest przez podmiot jako akt wewnętrznie wolny. Świadomość wewnętrznej wolności w decydowaniu jest jednak różna w zależności od presji motywów¹⁰². W związku z tym stopień wolności woli w poszczególnych wypadkach jej działania jest bardzo różny. Nie oznacza to jednak zaniku odpowiedzialności. Odpowiedzialność bowiem wynika stąd, że człowiek jest w stanie poznać racje swego postępowania i jego skutki mimo presji motywów. W pewnych tylko wypadkach zachodzi ograniczenie tego poznania, tam mianowicie, gdzie występuje zjawisko usuwania ze świadomości rzeczywistych motywów decyzji. Odpowiedzialność człowieka opiera się jednak na tym zasadniczym fakcie, iż człowiek potrafi odróżnić wartości wyższe od niższych, a tym samym wyższe pobudki działania od niższych¹⁰³.

Z powyższego ogólnego opisu działania woli można wyprowadzić wniosek, iż wola, jako czynnik integralny struktury osobowości, stanowi uzdolnienie ludzkiego ja do formalnej afirmacji względnie negacji pobudek i działania pod ich wpły-

¹⁰⁰ Por. Ph. Lersch, dz. cyt., 487 ns.

¹⁰¹ Por. H. Remplein, dz. cyt., 273.

¹⁰² Por. H. Rohrer, *Einführung in die Psychologie*, dz. cyt., 464—478.

¹⁰³ Por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 275.

wem¹⁰⁴. Miernikiem takiego właśnie działania woli w świadomym postępowaniu osobowości formalnej są uczucia normatywne, a ogólniej mówiąc, przeżycia określonej wartości normatywnej.

Idąc częściowo śladami Klagesa, a częściowo Lerscha, można w działaniu woli wyróżnić następujące cechy specyficzne: pobudliwość, samodzielność, kierunek, siłę, trwałość, talent, technikę i gotowość¹⁰⁵.

Kończąc analityczny opis formalnej struktury osobowości w świetle warstwowej teorii Rempleina można dokonać zestawienia elementów materialnych i formalnych tejże struktury oraz określić warunki decydujące o jej poziomie.

Do elementów materialnych struktury osobowości można zaliczyć jej czynniki wrodzone, a mianowicie: witalność, temperament i uzdolnienia oraz podstawowe czynniki nabyte, tj. dążenia i uczucia o charakterze spontanicznym. Do elementów formalnych tejże struktury można zaliczyć jej pozostałe czynniki nabyte, tj. dążenia i uczucia normatywne jako czynnik konstytutywny oraz wolę jako czynnik integralny. Elementy materialne nabyte oraz elementy formalne struktury osobowości tworzą charakter w znaczeniu formalnym.

Poziom struktury osobowości brany od strony materialnej wynika w pewnym stopniu ze stanu czynników wrodzonych tejże struktury, a przede wszystkim ze stanu jej czynników nabytych. Tak więc poziom materialnej struktury osobowości zależy z jednej strony od przewagi duchowych dążeń i uczuć (takich jak dążenie do poznania rzeczywistości i jej formowania, do własnej obiektywnej wartości, do kierowania się wartością normatywną) nad dążeniami i uczuciami z zakresu bytowania witalnego, a z drugiej strony od przewagi pozytywnych dążeń i uczuć odnoszących się do innych osób (takich jak dążenia i uczucia z zakresu kontaktów towarzyskich, a zwłaszcza z dziedziny, którą określa się jako prawdziwą

¹⁰⁴ Por. tamże; por. także Ph. Lersch, dz. cyt., 483.

¹⁰⁵ Por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 276.

życzliwość i dobroć względem innych osób) nad dążeniami i uczuciami z zakresu bytowania indywidualnego (takich jak dążenia i uczucia z dziedziny szukania własnej ważności życiowej i władzy nad innymi).

Poziom struktury osobowości brany od strony formalnej wynika z intensywności dążeń i uczuć normatywnych i wyraża się w postaci stopnia jednolitości (integracji) i pozytywnej mocy (odporności i stałości) struktury osobowej. Wysoki poziom formalny struktury osobowości objawia się w postaci stałego i umiarkowanego odczucia przez podmiot własnej wartości indywidualnej, a nadto w postaci dużej stałości i mocy przekonań osobowych i analogicznych cech postawy osobowej. Niski poziom formalny tejże struktury przejawia się natomiast przeciwnie, a więc w postaci chwiejności i słabości w odczuciu przez podmiot własnej wartości indywidualnej, a nadto w postaci chwiejności lub w ogóle braku przekonań osobowych, z czym łączy się analogiczna chwiejność i słabość postawy osobowej¹⁰⁶.

II. FORMALNA STRUKTURA OSOBOWOŚCI W OPISIE SYNTETYCZNYM

W poprzednim paragrafie dokonany został opis analityczny struktury osobowości w świetle psychologicznej teorii warstw w ujęciu Rempleina. Opis ten ze względu na całościowy charakter osobowości jako struktury winien być obecnie uzupełniony jej opisem syntetycznym.

Pojęcie osobowości jako struktury pochodzi od Dilthey'a, twórcy tzw. psychologii rozumiejącej¹⁰⁷. Pojęcie to, rozwinięte później przez K r u e g e r a, następcę Wundta na Lipskiej katedrze psychologii, odnosi się do dwóch rodzajów struktur występujących w życiu osobowym, a mianowicie do fenomenologicznej struktury przeżyć oraz pozafenomenologicznej struk-

¹⁰⁶ Por. tamże, 301.

¹⁰⁷ Por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 263; a także W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, dz. cyt., III, 187—191.

tury dyspozycji psychicznych. Mówiąc o całościowym charakterze konkretnego aktu psychicznego, ma się na myśli pierwszy rodzaj struktury, mówiąc natomiast o całościowym i względnie stałym układzie dyspozycji występujących u postaw przelotnych aktów psychicznych, ma się na myśli drugi rodzaj struktury¹⁰⁸.

Struktura konkretnej osobowości, jako względnie stały układ dyspozycji do przeżyć i zachowania się, nie jest dla obserwatora zewnętrznego bezpośrednio dostępna w poznaniu, ale może być przez niego poznana dopiero dzięki starannej obserwacji i analizie zewnętrznego sposobu bycia danej osoby.

Dzięki takiej właśnie obserwacji i analizie sposobu bycia można w konkretnej strukturze osobowej, jako całości, wyróżnić jej zasadnicze cechy materialne i formalne oraz jej zasadnicze ujęcia.

1. *Zasadnicze cechy materialne i formalne struktury osobowości*

Do zasadniczych cech materialnych struktury osobowej jako całości można zaliczyć jej dominanty, a do zasadniczych cech formalnych jej jednolitość i moc. Następujący opis poświęcony jest najpierw zasadniczym cechom materialnym, a potem formalnym struktury osobowej.

Pod pojęciem dominanty struktury osobowej rozumie się te podstawowe funkcje psychiczne, których działanie w życiu osobowym zaznacza się w sposób szczególnie wyraźny¹⁰⁹. Dominantę struktury osobowości mogą więc stanowić doznania zmysłowe, popędy, afekty, nastroje, wola, uczucia, rozum. W zależności od tego, która z tych funkcji psychicznych w strukturze osobowości szczególnie dochodzi do głosu różni się odpowiednie typy osobowości¹¹⁰. Jeśli więc w struk-

¹⁰⁸ Por. F. Krueger, *Der Strukturbegriff in der Psychologie*, Jena² 1931, 16; por. także, na temat struktury osobowości, Ph. Lersch, dz. cyt., 64 ns. oraz A. Wellek, *Das Problem des seelischen Seins*, dz. cyt., 21.

¹⁰⁹ Por. H. Rempelin, P.P., dz. cyt., 390 ns.

¹¹⁰ Por. tamże, 389—396, a także Ph. Lersch, dz. cyt., 542—551.

turze danej osobowości szczególnie ujawnia się funkcja zmysłów, wówczas osobowość tę można zaliczyć do typu człowieka zmysłów. Typ człowieka zmysłów odznacza się wielką otwartością na wrażenia zmysłowe. Wrażenia zmysłowe odciskają się też u niego w sposób zasadniczy na obrazie świata. W zależności od tego, czy w typie człowieka zmysłów przeważa działanie tych czy innych zmysłów, można w nim rozróżnić kategorie bardziej szczegółowe, a więc np. typ wzrokowca, słuchowca, smakowca itp.¹¹¹.

Jeśli w strukturze konkretnej osobowości szczególnie dochodzi do głosu funkcja popędów, wówczas można zaliczyć tę osobowość do typu człowieka popędów, przy czym o przynależności do tego typu decyduje nie tyle siła popędów, ile słabość woli podmiotu.

Pokrewny dla typu człowieka popędów jest typ człowieka afektów. Typ ten oznacza się brakiem opanowania w dziedzinie silnych uczuć zmysłowych, jakiego żąda się od wykształconej osobowości. Podobne do człowieka afektów cechy posiada także typ człowieka nastrojów. Człowiek tego typu poddaje się bezwolnie zmienności w zakresie nastrojów.

Typom ludzi popędów, afektów i nastrojów przeciwstawia się typ człowieka woli¹¹². W jego strukturze osobowej na pierwszy plan wysuwa się funkcja woli. Nie oznacza to, że brak mu jest popędów, afektów czy też nastrojów, ale że podlegają one stałemu kierownictwu i opanowaniu przez wolę, tak iż mogą w życiu osoby tego typu o tyle tylko przejawiać się na zewnątrz, o ile jest to zgodne z miarodajną dla podmiotu wartością normatywną. Człowiek woli nie pozwala więc popędom, afektom i nastrojom przejawiać się swobodnie, ale panuje nad nimi w sposób odpowiedzialny. Ze względu na możliwość przewagi woli zewnętrznej albo też woli wewnętrznej, można w typie człowieka woli rozróżnić pomiędzy człowiekiem czynu i człowiekiem ascezy. Człowieka czynu cechuje

¹¹¹ Por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 390 ns.

¹¹² Por. tamże, 391 ns.

łatwość w wykonywaniu zadań zewnętrznych i pokonywaniu zewnętrznych oporów, natomiast człowieka ascezy łatwość w opanowaniu popędów i odruchów.

Jeśli w danej osobowości dominują uczucia, wówczas osobowość taką można zaliczyć do typu człowieka uczuć¹¹³. Człowiekiem uczuć z zasady kierują uczucia i to nawet uczucia słabe i przelotne. Stan taki nie jest przy tym równoznaczny z bogactwem uczuć. Bywają bowiem ludzie, którzy nie kierują się uczuciami, a posiadają wielkie bogactwo uczuć i odwrotnie ludzie, którzy kierują się uczuciami, a mimo to brak im bogactwa uczuć. W typie człowieka uczuć można rozróżnić także osoby o uczuciowości pasywnej oraz osoby o uczuciowości aktywnej¹¹⁴. Pierwsze cechuje bierność i uległość w stosunku do życia, drugie cechuje przeciwnie aktywność i skuteczność w działaniu. Właściwością ludzi uczuć jest myślenie przeżyciowe, czyli intuicyjne, jakie charakteryzuje zwłaszcza artystów.

Ostatnim, wyróżnionym wyżej typem osobowości, jest typ człowieka rozumu¹¹⁵. W życiu człowieka rozumu dominuje myślenie ścisłe, dyskursywne. Stan taki nie oznacza bynajmniej ubóstwa uczuć czy też przerostu intelektu. Oznacza on jedynie przewagę, w życiu człowieka tego typu, myślenia ścisłego nad myśleniem intuicyjnym. Człowieka rozumu cechuje więc jasność pojęć, obiektywizm, wyraźne poczucie rzeczywistości. Przykładem człowieka rozumu jest typ naukowca, który przez ścisłą obserwację i podobnie ścisłe myślenie rozszerza zakres określonej gałęzi wiedzy.

Z powyższego opisu typów osobowości wynika wyraźnie konieczność ustalania, w ocenie struktury konkretnej osobowości, rodzaju jej dominanty, a tym samym i jej przynależności do określonego typu ludzkiego¹¹⁶.

Z kolei należy przedstawić, w przeprowadzanym opisie, zasadnicze cechy formalne struktury osobowości. Do zasadni-

¹¹³ Por. tamże, 393.

¹¹⁴ Tamże, a nadto por. Ph. Lersch, dz. cyt., 482.

¹¹⁵ Por. H. Rempelin, P.P., dz. cyt., 394.

¹¹⁶ Por. tamże, 396 ns.

czych cech formalnych struktury osobowości jako całości można zaliczyć, jak już wiadomo, jej jednolitość i moc.

Przez jednolitość struktury osobowości rozumie się harmonię, jaka zachodzi w dziedzinie działania funkcji psychicznych w tej strukturze ¹¹⁷. Pod względem działania funkcji psychicznych w strukturze osobowości dadzą się przy tym rozróżnić trzy możliwe stany, a mianowicie: stan jednolitości, dalej stan braku jednolitości, ale jeszcze bez wyraźnego antagonizmu w działaniu funkcji psychicznych, oraz stan antagonizmu ¹¹⁸.

Stan jednolitości i harmonii w działaniu funkcji psychicznych w strukturze osobowej nazwał znany charakterolog niemiecki, Jaensch stanem integracji, natomiast stan braku jednolitości i harmonii w działaniu funkcji psychicznych nazwał tenże uczone stanem dezintegracji. O ile stan integracji w strukturze osobowości oznacza wg Jaenscha wzajemne przenikanie się i nierozdzielne współdziałanie funkcji psychicznych ¹¹⁹, o tyle stan dezintegracji oznacza rozerwanie i niezależność wewnętrzną w działaniu tychże funkcji ¹²⁰.

Stan antagonizmu w strukturze osobowości stanowi wreszcie najdalej posunięty brak jednolitości w działaniu funkcji psychicznych, który wyraża się w postaci ich dysharmonii, rozdarcia i przeciwieństw. Stan taki oznacza zatem najdalej posuniętą dezintegrację w strukturze osobowej ¹²¹.

Celem dokładniejszego wyjaśnienia pojęcia integracji i dezintegracji w działaniu funkcji psychicznych w strukturze osobowości, należy zanalizować bliżej trzy wyróżnione stany tejsze struktury.

Jednolitość i brak jednolitości, czyli stan integracji i dezintegracji w działaniu funkcji psychicznych, mają za swą pod-

¹¹⁷ Por. tamże.

¹¹⁸ *das Mit — und Ineinander, das Neben und Auseinander i das Gegeneinander*, tamże,

¹¹⁹ *die wechselseitige Durchdringung und das ungetrennte Zusammenwirken von Funktionen*, E. R. Jaensch, *Grundformen menschlichen Seins*, Leipzig 1929, 14.

¹²⁰ Por. tamże, 343.

¹²¹ Por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 396.

stawę działanie osobowych pobudek, które, jak wiadomo, określają kierunki chcenia i postępowania podmiotu. Gdyby w tym samym podmiocie osobowym bowiem działały jednocześnie wszystkie możliwe pobudki, podmiot taki byłby rozrywany przez nie w różnych kierunkach, a to stwarzałoby stan zupełnego chaosu i sprzeczności w zakresie dążeń. W rzeczywistości stan taki nigdy nie zachodzi. Normalnie, w aktualnym życiu osobowym podmiotu, dochodzą do głosu tylko niektóre, nieliczne pobudki względnie grupy pobudek. Mogą to być pobudki pokrewne, dążące w podobnych kierunkach, albo też pobudki przeciwstawne i skierowane w różne strony.

Stan harmonii w zakresie działających w podmiocie pobudek Lersch nazywa konwergencją, a stan dysharmonii w tej dziedzinie diwergencją dążeń¹²². Przykładem konwergencji dążeń może być jednoczesne występowanie takich pobudek, jak chęć używania, głód przeżyć, egoizm, pragnienie czci; natomiast przykładem diwergencji występowanie takich pobudek, jak egoizm i dążenia altruistyczne albo chęć używania i dążenia normatywne. Ludzie określani przez pobudki i dążenia konwergencyjne odznaczają się w swym postępowaniu jednoznacznym kierunkiem działania i brakiem wewnętrznych konfliktów, przeciwnie niż osoby określane przez pobudki i dążenia diwergencyjne.

Z psychologicznego punktu widzenia trwały stan konwergencji pobudek i dążeń należy uznać za stan integracji w strukturze osobowości niezależnie od tego, czy te dążenia są pod względem etycznym pozytywne, czy negatywne. Tak rozumiany stan konwergencji pobudek i dążeń, a więc także stan integracji osobowej, nie zawsze jest jednak stanem pozytywnym z charakterologicznego punktu widzenia. Przeciwnie, może on być oznaką skostnienia i braku rozwoju osobowości. Jest bowiem swego rodzaju regułą, że w procesie rozwoju osobowości pojawia się stan diwergencji pobudek i dążeń, a tym samym stan dezintegracji w strukturze osobowej. Człowiek

¹²² Por. Ph. Lersch, *Aufbau der Person*, dz. cyt., 208 ns.

bowiem przychodzi na świat jako istota przeniknięta popędami, instynktownie nastawiona egocentrycznie, a winien stać się on osobą kulturalną, oddaną w służbę wartości obiektywnych i gotową dla nich do ofiary z siebie.

W tej sytuacji proces kształcenia osobowości jest, i musi być, procesem przebiegającym poprzez stany dezintegracji i antagonizmu wewnętrznego, w których toczą ze sobą walkę pobudki i dążenia egocentryczne z pobudkami i dążeniami określonymi przez wartości obiektywne i normatywne. Można powiedzieć, że jak długo człowiek żyje i rozwija się osobowo, tak długo nie może uwolnić się zupełnie od stanu diwergencji pobudek i dążeń. Jego powołaniem jest jednak znosić związane z tym stanem wewnętrzne napięcie i wykorzystywać je dla rozwoju swej osobowości¹²³.

Drugą z kolei formalną cechą struktury osobowej jako całości jest moc tejże struktury.

Strukturę osobowości może cechować moc względnie brak mocy. Moc względnie brak mocy struktury osobowości mogą być rozumiane przy tym w sensie pozytywnym lub negatywnym¹²⁴. Moc struktury osobowości, rozumiana w sensie pozytywnym, oznacza odporność tejże struktury na działanie czynników destruktywnych oraz jej stałość. Moc struktury osobowości, rozumiana natomiast w sensie negatywnym, oznacza skostnienie struktury osobowości a także brak plastyczności i zdolności do jej dalszego rozwoju. Brak mocy struktury osobowości, rozumiany w sensie pozytywnym, oznacza otwartość, elastyczność i zdolność tejże struktury do jej dalszego rozwoju. Ten sam brak mocy, rozumiany w sensie negatywnym, oznacza brak odporności struktury osobowej na działanie czynników destruktywnych oraz jej chwiejność i zmienność¹²⁵.

Ogólnie można stwierdzić, iż rozwój struktury osobowości zmierza od stanu braku mocy, jaki cechuje człowieka w wieku dziecięcym, do stanu mocy, jakim odznacza się on normalnie

¹²³ Por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 398.

¹²⁴ Por. tamże, 399—402.

¹²⁵ Por. tamże, 399 ns.

w wieku dojrzałym. W rozwoju mocy struktury osobowości zachodzą jednak zwykle pewne fazy przejściowe, w których występują rozluźnienia i osłabienia w obrębie tejże struktury różniące się jednak swym stopniem w poszczególnych przypadkach osobowych.

W zakresie mocy struktury osobowości można stwierdzić znaczne, naturalne różnice u konkretnych osób. Zdarzają się bowiem, już w wieku dziecięcym, osoby o wyjątkowej mocy i zwartości struktury osobowej, a dzięki temu i dużej odporności na wpływy zewnętrzne, ale zdarzają się także inne osoby, które cechuje uderzający brak mocy i zwartości w zakresie struktury osobowej, a tym samym uległość na wszelkie wpływy. Podobny stan rzeczy spotyka się także i u osób dorosłych. Moc względnie brak mocy struktury osobowości posiada wielkie znaczenie wychowawcze. Uległość bowiem na wpływy wychowawcze wymaga obecności w osobie wychowywanej pewnych korzystnych warunków. Do nich należy właśnie średni stopień mocy a zarazem braku mocy struktury osobowej. Z jednej strony bowiem osoba wychowująca się musi mieć tyle plastyczności, ażeby napotymane i przeżywane przez nią wartości mogły oddziaływać na jej strukturę, z drugiej zaś strony tyle stałości i odporności, ażeby nie ulegać bezwiednie wszelkim wrażeniom i wpływom, ale odnosić się do nich krytycznie i z rezerwą.

Moc i brak mocy stanowią złożone cechy struktury osobowej. W skład tych cech wchodzi bowiem moc pierwotna i moc wtórna względnie ich przeciwieństwa. Moc pierwotna polega na mocy naturalnego wyposażenia psychicznego, a pierwotny brak mocy na braku mocy tegoż wyposażenia. Moc wtórna opiera się z kolei na pozytywnych właściwościach myślenia, uczuć i woli. Wtórny brak mocy struktury osobowej wynika natomiast z braków myślenia, uczuć i woli. Stosownie do tego można np. stwierdzić wtórny brak mocy struktury osobowej u jednostek psychicznie chorych¹²⁶.

¹²⁶ Por. P. Schröder, *Kindliche Charaktere und ihre Abartigkeiten*, Breslau 1931, 147.

Moc względnie brak mocy struktury osobowej posiada doniosłe znaczenie dla rozwoju osobowości. Decydują one bowiem, jak wyżej była już o tym mowa, o uległości na wpływy wychowawcze i o trwałości tych wpływów¹²⁷. Moc pozytywną struktury osobowości, która wyraża się w odporności i stałości tejże struktury, uznać też należy za charakterystyczną cechą formalną wykształconej osobowości.

2. Zasadnicze ujęcia formalnej struktury osobowości

Do zasadniczych ujęć struktury osobowości w znaczeniu całościowym można zaliczyć pojęcie zróżnicowania, autentyczności i poziomu tejże struktury. Należy wyjaśnić nieco bliżej te pojęcia.

Pojęcie zróżnicowania struktury osobowości odnosi się do liczby możliwych do wyróżnienia w niej elementów oraz do bogactwa i wyrazistości występujących w niej przeżyć i pojęć. Zgodnie z prawem rozwoju¹²⁸, życie psychiczne człowieka wkrótce po urodzeniu jest ograniczone tylko do elementarnych doznań, a poza tym jest mgliste i chaotyczne¹²⁹. Dopiero w związku z rozwojem psychiki człowieka, ilość elementów jego życia psychicznego wzrasta, przeżycia stają się coraz bardziej jasne, a w konsekwencji obraz świata staje się dla podmiotu coraz bardziej bogaty i przejrzysty. W miarę psychicznego rozwoju człowieka pojawia się także autorefleksja i podmiot sam dla siebie staje się przedmiotem zainteresowania i obserwacji.

Ogólnie można sformułować zasadę: osobowość bardziej rozwinięta jest też bardziej zróżnicowana niż osobowość mniej

¹²⁷ Por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 401 ns.

¹²⁸ Por. H. Remplein, *Die seelische Entwicklung in der Kindheit und Reifezeit*, dz. cyt., 15 ns.; por. także K. Jaspers, *Allgemeine Psychopathologie*, Berlin, Heidelberg, New York⁸ 1965, 12.

¹²⁹ Por. K. Bühler, *Die geistige Entwicklung des Kindes*, Jena⁴ 1924, 99.

rozwinięta i to zarówno w zakresie uzewnętrzniających się jej właściwości, jak też w zakresie liczby i jasności jej przeżyć i pojęć. Osobowość bardziej rozwinięta posiada zatem ostrzejszą świadomość otaczającego ją świata i siebie samej, niż osobowość mniej rozwinięta, a nadto przez swe osobiste cechy, bardziej wyraźnie niż tamta, odróżnia się od innych osób. Rozwój psychiczny człowieka oznacza z natury rzeczy postępującą indywidualizację. Dlatego też osobowość bardziej rozwinięta jest także bardziej zindywidualizowana niż osobowość mniej rozwinięta, a zarazem mniej niż tamta druga podległa prawom psychologii tłumu¹³⁰.

Do charakterystycznych cech osobowości mało rozwiniętej należą prymitywność i infantylnizm (względnie juwenilizm).

Drugim charakterystycznym aspektem w całościowym ujęciu struktury osobowej jest pojęcie jej autentyczności. Osobowość stanowi, jak wiadomo, strukturę, która podlega stałemu rozwojowi w ciągu życia człowieka i dlatego dokładne poznanie tej struktury wymaga brania pod uwagę historii jej rozwoju. W rozwoju osobowości współdziałają ze sobą czynniki wewnętrzne, czyli wrodzone, oraz czynniki zewnętrzne. W związku z tym w strukturze osobowości można rozróżnić elementy pochodzenia wewnętrznego i elementy pochodzenia zewnętrznego. Do elementów pochodzenia wewnętrznego w strukturze osobowości należą, jak wiadomo, witalność, temperament i uzdolnienia, natomiast do elementów pochodzenia zewnętrznego należy charakter człowieka zarówno w jego ujęciu materialnym jak i formalnym. Elementy struktury osobowej pochodzenia zewnętrznego ulegają z natury swojej ciągłym zmianom pod wpływem działania czynników zewnętrznych, ale ulegają pewnym zmianom pod wpływem takich czynników także elementy pochodzenia wewnętrznego¹³¹. A więc witalność doznaje przekształceń pod wpływem trybu życia, czynników geopsychicznych, czynników szkodliwych dla zdrowia i innych.

¹³⁰ Por. H. R e m p l e i n, P.P., dz. cyt., 385.

¹³¹ Por. tamże, 402.

Temperament podlega także od wczesnego dzieciństwa procesowi formacji pod wpływem działania wpływów wychowawczych. Wpływ wychowawczy nie zmienia wprawdzie samego temperamentu człowieka, ale przemienia w pewien sposób temperament wrodzony na temperament konwencjonalny, jakiego żąda środowisko¹³². Wreszcie i zdolności, jak wyżej była już o tym mowa, ulegają pewnemu rozwojowi pod wpływem ich kształcenia.

Pozyskanie charakteru wymaga posiadania przez podmiot szeregu wrodzonych dyspozycji, które dopiero pod wpływem czynników zewnętrznych rozwijają się w wyraźne właściwości osobowe. Wśród nabytych cech osobowości można stwierdzić cechy stosowne i niestosowne, tj. takie, które zgadzają się z wrodzonym wyposażeniem osobowym jednostki ludzkiej, oraz takie, które z takim wyposażeniem nie zgadzają się¹³³. Pierwsze uważa się za psychologiczne autentyczne, drugie natomiast za pozbawione takiej autentyczności. Pojęcie autentyczności względnie braku autentyczności charakteru i całej osobowości dotyczy stopnia scharmonizowania pozyskanych właściwości z wyposażeniem wrodzonym.

Ponieważ elementy wrodzone osobowości stanowią o jej wewnętrznym prawie, przeto za osobowość autentyczną należy uznać taką właśnie osobowość, która rozwija się i postępuje zgodnie ze swym wewnętrznym prawem, a za osobowość, której brak autentyczności, taką, która żyje i postępuje według obcych sobie praw. W związku z tym stwierdzeniem należy przyjąć, że zgodność rozwoju osobowości z jej elementami wrodzonymi stanowi moment istotny dla tego rozwoju. Istotę struktury osobowości tworzą zatem jej elementy najbardziej wewnętrzne i osobiste¹³⁴. I to właśnie, co najbardziej wewnętrzne i osobiste, winno odciskać się na całości zachowania i postępowania człowieka, ażeby można go uznać za autentyczną osobowość. Z tego też punktu widzenia autentyczność osobowości oznacza har-

¹³² Por. tamże.

¹³³ Por. tamże, 402.

¹³⁴ Por. tamże, 403.

monię pomiędzy zewnętrznym wyrazem osobowości a jej życiem wewnętrznym, natomiast brak autentyczności oznacza brak takiej harmonii. Należy podkreślić przy tym, że autentyczność względnie brak autentyczności w życiu osobowym są tu rozumiane w sensie psychologicznym, a nie tylko etycznym.

Osoba ludzka może być wreszcie autentyczna bądź w całym swym życiu osobowym, bądź też w niektórych tylko formach tego życia. Autentyczność częściowa względnie zerowa w postawie życiowej jest zjawiskiem specyficznym ludzkim. Zwierzę z natury swojej odznacza się psychologiczną autentycznością. Także dziecko do pewnego wieku cechuje naturalna autentyczność i ta autentyczność właśnie nadaje dziecku we wczesnych latach jego życia charakterystyczny urok.

Rozpatrując zjawisko autentyczności częściowej lub zerowej w postawie osobowej człowieka, można stwierdzić, iż zjawisko to w swej genezie sięga z jednej strony wpływów środowiska, z drugiej strony samego człowieka. Środowisko bowiem wysuwa określone żądania w stosunku do osoby ludzkiej i wymaga od niej spełnienia tych żądań pod sankcją przykrych dla niej następstw. Człowiek, ulegając tylko zewnętrznemu wpływom środowiska i przystosowując się do jego postulatów, nakłada na siebie jakby rodzaj maski, która zakrywa jego prawdziwe przeżycia wewnętrzne i nie zgadza się z nimi¹³⁵.

Kształcenie postawy osobowej, którą cechuje brak autentyczności, rozpoczyna się w życiu człowieka zwykle we wczesnym dzieciństwie i trwa aż do wieku dojrzałego. W okresie dojrzwania występuje zazwyczaj w podmiocie ludzkim tendencja wewnętrzna do przeciwstawienia się takiej fałszywej postawie osobowej. Część osób rzeczywiście odwraca się wówczas od swej dotychczasowej postawy życiowej, której brak jest autentyczności, a nawet wręcz ją odrzuca. Większość jednak osób afirmuje taką postawę i uznaje ją za swą własność.

Im bardziej osoba ludzka określona jest przez kolektyw, a nie przez własne przekonania indywidualne, tym bardziej

¹³⁵ Por. C. G. Jung, *Die Beziehungen zwischen dem Ich und dem Unbewussten*, dz. cyt., 47.

pozbawiona jest ona autentyczności, a tym samym także indywidualności.

Ostatnie z wymienionych wyżej całościowych ujęć osobowości stanowi pojęcie poziomu jej struktury. Osobowość w swej strukturze przypomina dzieło sztuki. I podobnie, jak mówi się o poziomie dzieła sztuki, tak też można mówić o poziomie struktury osobowej jako całości.

Poziom osobowości zależy od trzech czynników: od stopnia jej żywotności, od stopnia jej właściwości i od stopnia panującej w niej harmonii¹³⁶.

Przez stopień żywotności rozumie się tu z jednej strony bogactwo energii witalnych występujących w danej osobowości, z drugiej zaś strony bogactwo jej przeżyć duchowych. Istotą żywotności osobowej stanowi jednak głównie intensywność, głębia i różnorodność przeżyć duchowych¹³⁷.

Przez stopień właściwości rozumie się oryginalność w strukturze osobowości. Osobowość oryginalna odznacza się zespołem szczególnych cech, które różnią się od innych osób. Cechy te stanowią przy tym autentyczny wyraz posiadanego przez daną osobowość bogactwa duchowych przeżyć. Oryginalną osobowość znamionuje więc samodzielność sądów, własna ocena wartości, autonomiczność w określaniu celów postępowania i w dążeniu do nich. Osobowość oryginalna posiada też dzięki temu charakterystyczną dla siebie fizjognomię duchową¹³⁸. Osobowość pozbawioną oryginalności cechuje natomiast, przeciwnie, brak samodzielności sądów i oceny wartości, zależność od innych osób w kierowaniu sobą, a skutkiem tego brak także własnej fizjognomii duchowej¹³⁹.

Ostatnim wreszcie czynnikiem, określającym poziom osobowości, jest stopień harmonii panujący w jej strukturze. W po-

¹³⁶ Dosłowne określenia Rempleina: *der Grad der Lebendigkeit, der Grad der Eigenart der Grad der Harmonie*. Por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 416 ns.

¹³⁷ Por. L. Klages, *Handschrift und Charakter*, dz. cyt., 34.

¹³⁸ Por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 416; Por. także L. Klages, *Grundlegung der Wissenschaft vom Ausdruck*, Leipzig 1936, 310.

¹³⁹ Por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 416.

jęciu tym idzie o stosunek pomiędzy naturalną energią psychiczną danej osoby a jej czynnikiem duchowym, tj. myślą i wolą. Stosunek wzajemny tych czynników przypomina relację, jaka zachodzi pomiędzy materią a formą w pojęciach tomistycznych. Czynniki duchowy (refleksyjny) z natury swej dąży do podporządkowania sobie w życiu osobowym naturalnych energii psychicznych oraz do przekształcenia pierwotnych, mglistych pojęć w pojęcia przejrzyste dla podmiotu. Czynniki duchowy zmierza przy tym z reguły do opanowania w sposób celowy wszystkich naturalnych energii psychicznych pod kątem życia duchowego. Taką działalność czynnika duchowego w życiu osobowym można porównać z dziełem opanowania i celowego wykorzystania przez człowieka, bezużytecznych uprzednio, energii naturalnych występujących w przyrodzie ¹⁴⁰.

Stosunek pomiędzy naturalną energią psychiczną a czynnikiem duchowym bywa zwykle u konkretnych osób pełen napięcia i taki właśnie stan napięcia w strukturze osobowości można uznać dla niej za normalny i pozytywny. Za stan anormalny natomiast należy zjawisko dysharmonii między tymi czynnikami, które przejawia się albo w postaci stałej przewagi naturalnych energii psychicznych nad czynnikiem duchowym, albo też w postaci ich wrogiej przeciwstawności wzajemnej. Tego rodzaju dysharmonia w jednym i drugim przypadku powoduje zniekształcenie struktury osobowości, a tym samym obniżenie jej poziomu. W strukturze wykształconej osobowości panuje zatem, obok napięcia wewnętrznych sił, harmonia i podporządkowanie wszystkich energii życiowych służbie określonej przez czynniki duchowy, którym jest w istocie przeżycie wartości normatywnej i wola ¹⁴¹.

¹⁴⁰ Por. L. Klages, *Grundlegung der Wissenschaft vom Ausdruck*, dz. cyt., 337.

¹⁴¹ Por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 417; takie samo stanowisko w tej sprawie zajmuje Klages: *wählen wir die Bahn von oben nach unten, so folgt: Durchgeistigung des persönlichen Lebens, wenn aber von unten nach oben, alsdann: Verlebendigung des persönlichen Geistes*, L. Klages, *Grundlegung der Wissenschaft vom Ausdruck*, dz. cyt., 337.

Podany wyżej syntetyczny opis formalnej struktury osobowości rzuca światło na kilka aspektów tejże struktury jako całości. W pierwszym rzędzie pozwala on stwierdzić, iż o właściwościach konkretnej osobowości ludzkiej decydują jej podstawowe cechy materialne, tj. dominanty naturalne, a w szczególności jej dominanta kulturowa, którą stanowi wartość normatywna. Nadto opis ten pozwala ustalić, iż formalna struktura osobowości odznacza się wysokim stopniem jednolitości (integracji) i mocy pozytywnej (stałości i odporności), a wreszcie, że struktura taka posiada duży stopień zróżnicowania swych elementów, rzeczywistą autentyczność oraz wysoki poziom ogólny.

W wyniku dokonanego w paragrafie pierwszym i drugim opisu formalnej struktury osobowości w świetle warstwowej teorii osobowości w ujęciu R e m p l e i n a można wyprowadzić szereg podstawowych wniosków na temat tejże struktury. Przede wszystkim można stwierdzić, iż w formalnej strukturze osobowości dadzą się wyróżnić dwie zasadnicze warstwy psychiczne, pierwsza o charakterze materialnym i druga o charakterze formalnym¹⁴². Na pierwszą warstwę psychiczną struktury osobowości składają się dążenia i uczucia typu spontanicznego, które wyrażają się w trojkiej tematyce: po pierwsze, z zakresu bytowania witalnego; po drugie, z zakresu bytowania indywidualnego oraz po trzecie, z zakresu bytowania pozaindywidualnego¹⁴³. Dążenia te i uczucia dochodzą do głosu w procesie osobowego rozwoju człowieka stopniowo, poczynając od najbardziej prymitywnych (z zakresu bytowania witalnego), a kończąc na najbardziej kulturalnych (z zakresu bytowania pozaindywidualnego). Występowanie dążeń i uczuć wyższych nie kasuje przy tym występowania dążeń i uczuć niższych.

¹⁴² *Der endothyme Grund i der personelle Oberbau*, por. Ph. Lersch, dz. cyt., 121. 495; a nadto tenże, *Schichten der Seele. W: Perspektiven der Persönlichkeitstheorie*, dz. cyt., 176 ns.

¹⁴³ Por. H. Remplein, P.P., dz. cyt., 135—301.

Momentem decydującym dla osobowego rozwoju człowieka jest pojawienie się w jego życiu psychicznym zjawiska stałego odczucia własnej odrębności indywidualnej i odpowiedzialności. Odczucie to występuje, jak wiadomo, już we wczesnym dzieciństwie.

Odczucie własnej odrębności indywidualnej prowadzi do rozszerzenia tematyki dążeń i uczuć z zakresu bytowania wyłącznie witalnego na zakres bytowania indywidualnego, a później także pozaindywidualnego. Cały zakres dążeń i uczuć spontanicznych (endotymnych) człowieka stanowi stronę materialną charakteru.

W dalszym rozwoju osobowym dochodzi do wykształcenia warstwy osobowości o charakterze formalnym. W pewnej fazie rozwoju osobowego człowiek staje wyraźnie w obliczu wewnętrznej potrzeby unormowania sfery dążeń i uczuć spontanicznych, przejścia w życiu z postawy nieuporządkowanej i impulsywnej do postawy uporządkowanej, tzn. określonej przez wartość normatywną. Na drodze mozolnych wysiłków wewnętrznych podmiot ludzki zyskuje światopogląd a wraz z nim wartość normatywną, czyli obowiązującą, z którą nawiązuje głęboką, osobową więź miłości i obowiązku. Zarazem kształtuje się w podmiocie trwała dyspozycja do przeżyć wartości normatywnej, a tym samym kryterium afirmacji i negacji dążeń i uczuć spontanicznych. Kształtuje się także wola jako trwałe uzdolnienie do egzekwowania przeżyć wartości normatywnej. Człowiek z osoby naturalnej i spontanicznej przekształca się stopniowo w osobę kulturalną i refleksyjną. Jego postępowanie zyskuje w ten sposób cechę postępowania w pełni świadomego i odpowiedzialnego. On sam staje się podmiotem charakteru w znaczeniu formalnym, a tym samym formalną strukturą osobową.

W ujęciu całościowym taki właśnie stan wykształcenia osobowości wyraża się, w sposób jak najbardziej pozytywny, w cechach i właściwościach, o których była mowa w drugim paragrafie tej pracy.

Cały scharakteryzowany wyżej proces rozwojowy człowieka zachodzi przy współdziałaniu wrodzonych czynników materialnych osobowości, którymi są, jak wiadomo, witalność, temperament i uzdolnienia.

Pomiędzy rodzajem wartości normatywnej (światopoglądu) a intensywnością jej przeżycia przez podmiot ludzki, tj. czynnikiem konstytutywnym formalnej struktury osobowości zachodzi niewątpliwa zależność. Ta zależność nasuwa, wymagające specjalnych już opracowań, zagadnienie dotyczące wpływu określonych wartości (np. wartości religijnej), przeżywanych przez podmiot ludzki jako wartości normatywne, na poziom formalny jego struktury osobowej, czyli na jej spoistość, jedność, odporność i stałość.

**Die formale Struktur der Persönlichkeit
im Lichte der Schichtentheorie
von H. Remplein**

Die zeitgenössische Schichtentheorie, zu deren Repräsentanten auch Remplein gehört, ist in der Wissenschaft im Jahre 1938 bekanntgeworden (Arbeiten von Rothacker und Lersch) und jetzt ist sie eine der bedeutendsten Theorie der Persönlichkeit in der europäischen Psychologie.

Die Arbeit von Remplein (*Psychologie der Persönlichkeit*, München-Basel⁴ 1963), die der Verfasser hauptsächlich in seinen Artikel benutzt, schildert die Schichtentheorie in der Auffassung, die im besonderen die Funktion des Werterlebens in der Struktur der Persönlichkeit im Auge hat.

Die im Artikel durchgeführte Beschreibung der formalen Struktur der Persönlichkeit hat zuerst analytischen (I) und dann synthetischen Charakter (II).

In der analytischen Beschreibung dieser Struktur unterscheidet der Verfasser zuerst materielle, angeborene (Vitalität, Temperament, Begabungen) und materielle, erworbene Elemente (spontane Strebungen und spontane Gefühle), dann formale Elemente (normative Strebungen und normative Gefühle bzw. Normativ-Werterleben als konstitutives Element und Wille als integrales Element).

In der synthetischen Beschreibung der Struktur der Persönlichkeit

unterscheidet der Verfasser grundsätzliche materielle — (Dominanten) und formale Zeichen (Integration, Widerstandsfähigkeit, Beständigkeit).

Durch die im Artikel durchgeführte Beschreibung der Struktur der Persönlichkeit lässt sich eine enge Abhängigkeit zwischen dem Normativ-Werterleben und der Entstehung (auch dem Niveau) der formalen Struktur der Persönlichkeit feststellen.

W. Tabaczyński